

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

Σ' ΕΝΑ ΧΩΡΙΟ ΤΟΥ ΣΤΡΑΒΩΝΟΣ

Στὸ ἀδιανόητο χωρίο τοῦ Στράβωνος (1, 2, 30 σ. 36 Casaubon) εἰσὶ τινες ὑπερβολαὶ ἐπὶ ὑπερβολαῖς, ὡς τὸ κουφότερον εἶναι φελλοῦ σκιάς, δειλότερον δὲ λαγῶ Φρυγός, ἐλάττω δ' ἔχειν γῆν τὸν ἀγρὸν ἐπιστολῆς Λακωνικῆς ὁ Α. Γ. Τσοπανάκης ('Ελληνικά 13 [1954] 13 κέ.) γράφει φελλὸν ἀντὶ φελλοῦ καὶ ἔτσι δίνει τὸ σωστὸ νόημα στὴν φράση (κουφότερον εἶναι φελλὸν σκιάς), γιὰ αὐτὸ εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς ὑπερβολές, ὅτι ὁ φελλὸς εἶναι τάχα ἐλαφρότερος ἀπὸ τὴν σκιά. Στὸ Φρυγός ἐξ ἄλλου διαδίδει τύπο τῆς λέξεως φρυγός «βάτραχος», γιὰ αὐτὴν σχετικὴ φράση ἀνακαλύπτει ὑπαινιγμὸ στὸν αἰσώπειο μῦθος (237 Halim), κατὰ τὸν ὁποῖο οἱ λαγοὶ ἀποφάσισαν νὰ γκρεμιστοῦν γιὰ τὴν δειλία τους, ἀλλὰ ὅταν, φθάνοντας σ' ἕναν γκρεμὸ πάνω ἀπὸ μιὰ λίμνη, ἀντελήφθησαν τοὺς βατράχους νὰ βουτοῦν στὰ βάρη τοῦ νεροῦ τρομαγμένοι ἀπὸ τὸ ποδοβολητό, μετάνιωσαν, ἀφοῦ ἐπίσθησαν ὅτι ὑπάρχουν καὶ δειλότερα ζῶα ἀπὸ αὐτοὺς. Σύμφωνα μὲ αὐτὰ προτείνει τὴν διόρθωση δειλότερον δὲ λαγῶ φρυγόν. Ἡ συσχέτιση αὐτὴ μὲ τὸν αἰσώπειο μῦθος εἶναι ὀρθῶς πολὺ πετυχημένη καὶ ἡ φράση ἀποκτᾷ πράγματι μὲ αὐτὴν περιεχόμενο. Μιὰ παρατήρηση μόνο θὰ εἶχε κανεὶς νὰ κάμῃ, ὅτι ἡ ὑπερβολὴ εἶναι ὅτι ὁ λαγὸς εἶναι τάχα πλεονεξία δειλὸς ἀπὸ τὸν βάτραχο· ἐπομένως πρέπει μᾶλλον ν' ἀντιστραφοῦν οἱ πτώσεις: δειλότερον δὲ λαγῶ φρυγόν. Αὐτὸ ἄλλωστε ὑπαγορεύει καὶ ἡ συμμετρία τοῦ λόγου: προτάσσεται κάθε φορά ὁ α' ἔρος συγκρίσεως σ' αἰτιατικὴ καὶ ἐπιτάσσεται ὁ β' σὲ γενική.

Σ. Γ. ΚΑΨΩΜΕΝΟΣ

ΠΟΙΚΙΛΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ¹

6. Ἡ μαντεία τοῦ ἀγγειοπλάστη

(Pap. Ox. 2332)

Τὸ παράξενο αὐτὸ κείμενο γεννᾷ πλῆθος προβλήματα, καὶ κριτικὰ καὶ ἐρμηνευτικὰ, προπαντὸς θρησκευτολογικὰ. Καθὼς τὸ μελετοῦσα

¹ Ἴδὲς 'Ελληνικά 13 (1954) 165 κέ.

μὲ τοὺς συναδέλφους καὶ τοὺς τελειοφοίτους μας, πιστοποιήσαμε πὺς μερικὲς δυσκολίες μποροῦσαν νὰ λυθεῖν, ἀν καὶ ἔλειπαν ἀπὸ τὴν Πανεπιστημιακὴ μας Βιβλιοθήκη ἔλα τὰ δημοσιεύματα ποὺ εἶδαν τὸ φῶς σὲ πιδ παλιὰ χρόνια, ἔταν ὁ Wessely δημοσίεψε δύο σχετικὸς παπύρους¹. Ὅτι προσφέρεται ἐδῶ εἶναι συμπληρώσεις καὶ διορθώσεις, στηριγμένες ἀποκλειστικὰ στὸ κείμενο ποὺ ἔκανε τώρα τελευταῖα γνωστὸ ὁ Roberts στὸν 22ο τόμο τῶν Παπύρων τῆς Ὁξυρύγχου, χωρὶς δυστυχῶς νὰ δίνῃ καὶ τὴ φωτογραφία τοῦ παπύρου.

Στήλ. I, 26 κέ.].ς οἱ ζωνοφόροι ἀνελοῦσιον|τες Roberts. Διάβασε: καὶ ἑαυτοὺς οἱ ζωνοφόροι ἀνελοῦσιον|τες καὶ αὐτοὶ Τυφώνιοι. Ἰδὲς πιδ κάτω, στήλ. II 49 κέ. (Ἰσοπανάκης)².

Στήλ. I 27]: κακῶς τε θήσεται μετε|λεύσεται δὲ ποσὶ Roberts. Γράφει: ...σαιος|ς κακῶς τεθήσεται (ἦ: κακαῖσι|ς|θήσεται;). Πρβ. Ἄπόσπ. Rainer, στήλ. I 14]σαιος|ς κακῶς|θήσεται, μετελεύσεται δὲ ποσὶ (I. Κακριδῆς).

Στήλ. II 40 κέ. εἰς τὸ αὐτὸ [γ]άρ | πᾶς ἐλεύσονται ἐνεκεν <τοῦ> τοῦ ἑνὸς κέρδους η τα | ε<> γυναικῶν ἐν ψύχῃς ἄρα καὶ θάνατος πολὺς ἀνεχώ[...]|αν ἐν τοῖς ἄνω τόποις Roberts. Ἡ ἀκατανόητη αὐτὴ φράση ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ πολλὰς διορθώσεις, ἄλλες βέβαιες κατὰ τὴ γνώμη μου, καὶ ἄλλες πιθανές μόνο:

πᾶς ἐλεύσονται: μήπως προσελεύσονται;

η τα ε γυναικῶν... Νομίζω πὺς οἱ λ. η τα ε εἶναι διττογραφία καὶ ἀνήκαν πιδ πάνω, στὸ στ. 39: ἦσ|σον ἦ <τα> ἑαυτοῦ κακὰ |[ἦσ|σον|. Πρβ. καὶ Ἄπόσπ. Rainer, στήλ. I 24:]τὰ ἑαυτῶν κακὰ ἦσσαν ἦ τὰ ἐκείνων. Ὁ ἀντιγραφῆας, προτοῦ συμπληρώσῃ τὴ λ. ἐ<αυτῶν>, κατάλαβε τὸ λάθος του καὶ ἀφῆκε τὴ φράση καὶ τὴ λέξη μισή. Οἱ λέξεις ἦ τὰ ε πρέπει λοιπὸν ν' ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὴ φράση μας.

γυναικῶν ἐν ψύχῃς ἄρα καὶ θάνατος πολὺς ἀνεχώ|[ρησ]|αν ἐν τοῖς ἄνω τόποις Roberts. Διάβασε: γυναικῶν ἐμψύχοις ἄρα καὶ θάνατος πολὺς ἀνὰ χῶ|[ρ]|αν, δηλ. κατὰρὰ στὰ (ἀγέννητα;) παιδιὰ τῶν γυναικῶν καὶ θάνατος πολὺς στὴ χώρα, στοὺς πάνω τόπους³. Τὴν ἐκφραση τὰ ἐμψυχα τῶν γυναικῶν μὲ τὴ σημασία «τὰ ἀγέννητα(;) παιδιὰ» δὲν τὴν βρήκα μαρτυρημένη στὰ ἑλληνικά. Μήπως ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ μετάφραση ἀπὸ τὸ αἰγυπτιακὸ κείμενο; (I. Κακριδῆς).

Στήλ. II 46 κέ. ...καὶ αἱ πάρθεναι [.]αταριο.γυγιεων|φθαρήσον-

¹ Denkschr. Kōn. Ak. Wiss. Wien 42 (1893) 3 κέ.

² Τὴν ἀνάγνωσις ἑαυτοῦς οἱ ζωνοφόροι ἐπιβεβαιώνει ἐκ τῶν δοτέρων καὶ ὁ Roberts (ἐπιστολὴ 23. 3. 56).

³ ἀνα χῶ|[ρ]|αν διαβάσει τώρα καὶ ὁ Roberts (ἐπιστολὴ 23. 3. 56).

ται Pap. Διόρθωσε: *αἱ παρθέναι* <ὑπό> *ναβλισιοκιτυπέων?* | *φθαρήσονται* (Σ. Καψωμένος).—Διόρθωσε: *αἱ παρθέναι* [κ]ατα τρό[πι]ν γυπέων | *φθαρήσονται*. Πρβ. *δσα* ἀναφέρει ὁ O. Keller, RE στή λ. Geier, γιά τήν ἀντίληψη τῶν Αἴγυπτίων πῶς οἱ γύπες εἶναι ἔλοι ζῶα θηλυκά καί γεννοῦν συλλαμβάνοντας ἀπό τόν ἀνεμο¹ (Φάνης I. Κακριδής).

Στήλ. II 47 κέ. ...*καί ὁ ἀνήρ* τῆς *θυγατρὸς ἀποσπάσει τὸν* | *ἄνδρα*. Ὁ Roberts παρατηρεῖ πῶς ἡ λ. *ἀνήρ* μπήκε ἴσως κατὰ λάθος ἀντὶ παιήρ. Μέσα ἔμως στ' ἀνοσιουργήματα ποῦ περιγράφονται (πρβ. τὴ συνέχεια: καὶ *μητρογάμοι* ἔσονται καὶ τὰ *ἀρσενικά παιδία βιαίως αἰσχυνθήσονται*) τὸ ν' ἀποσπάσει ὁ πατέρας ἀπὸ τὴν κόρη του τὸν ἄντρα τῆς δὲ δίνει νόημα. Διόρθωσε καλύτερα: καὶ ὁ ἀνήρ <....., καὶ ἡ μήτηρ> τῆς *θυγατρὸς ἀποσπάσει τὸν* | *ἄνδρα* (I. Κακριδής).

Στήλ. II 48 κέ. ...*καὶ τὰ ἀρσενικά παιδί[ε]α βιαί[ως] <κατ'> ἰσχὺν θύσονται* Roberts. Διάβασε: καὶ τὰ ἀρσενικά παιδί[ε]α *καταισχυνθήσονται*² (Σ. Καψωμένος).

Στήλ. II 49 κέ. ...*καὶ ἑαυτοῦ(ς) οἱ ζωνοφόροι ἀνελοουσιότες καὶ αὐτοὶ Τυφώνιοι* γράφει ὁ Roberts, ποῦ ὑποθέτει τύπο τοῦ *ἀναλουσείω ἢ τοῦ ἀνά+ελεύθω. Διάβασε: καὶ *ἑαυτοῦ(ς) οἱ ζωνοφόροι ἀνελοῦσι, ὄντες καὶ αὐτοὶ Τυφώνιοι* (*Αγ. Τσοπανάκης).

Στήλ. II 53 κέ. ...*ἐπὶν φυλλοσ[ό]η* παραγένηται *εἰ[ς] Αἴγυπτον ἀξένων ἀνδρῶν* Pap. Διόρθωσε: ...*εἰ[ς] Αἴγυπτον <.....> ἀξένων ἀνδρῶν*. Πρβ. Ἀπόσπ. Rainer, στήλ. I 31 κέ., *δπου* συμπλήρωσε: [*ἐπὶν? φυλ[ο]σ[ό]η*] *παραγένηται εἰ[ς] Αἴγυπτον...*] *ισο* || [*ἀξ*] *έν[ων ἀνδρῶν]* (I. Κακριδής).

*Απόσπ. Rainer, στήλ. I 13 .. καὶ *ἑαυτοῦς οἱ ζωνοφόροι ἀνελοῦσι, ὄν[τες] καὶ αὐτοὶ Τυφώνιοι*. Πρβ. πιδ πάνω (*Αγ. Τσοπανάκης).

7. Τετράγωνο - τεσσαράγωνο

Σὲ ἕνα προηγούμενο σημείωμά μας ἀποκαταστήσαμε τὴν τιμὴ τῆς λέξης *μαγνάδι*, ποῦ πολὺ εἶχε κατηγορηθῆ πρὶν ἀπὸ πενήντα χρόνια, ὅταν οἱ ἀντιθέσεις γύρω στὸ γλωσσικὸ ζήτημα προκαλοῦσαν πάθη δξότατα³. Ἦταν τὰ χρόνια ποῦ πλήθος γλωσσικὲς διαστροφὲς ἀποδόθησαν

¹ Πρβ. τὸν Ὁραπόλλ. I, 11 (ἡ παραπομπὴ παρμένη ἀπὸ τὸ ἠσαυρὸ τοῦ Στεφάνου): *γύπα ζωγραφοῦσι μητέρα μὲν, ἐπειδὴ ἄρρην ἂν τοῦτω τῷ γένει τῶν ζώων οὐχ ὑπάρχει ἢ δὲ γένεσις αὐτῶν γίνεται τρόπῳ τοιούτῳ· διὰν ὀργῶση πρὸς σὺλληψιν ἢ γύψ, τὴν φύσιν ἑαυτῆς ἀνοίξασα πρὸς βορέαν ἀνεμον, ἐπὶ τοῦτου ὀχέεται ἐπὶ ἡμέραις πέντε.*

² *ισχυνθήσονται* διαβάσσεται τώρα καὶ ἀπὸ τὸν Roberts (ἐπιστολὴ 23.3.56).

³ Ἑλληνικά 13 (1954) 171 κέ.

ἄδικα στοὺς ὁπαδοὺς τῆς δημοτικῆς. Περίφημο ἔμεινε τὸ Πυθαγόρειο θεώρημα, ὅπως τάχα οἱ γλωσσικοὶ καινοτόμοι τὸ διατύπωναν μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο: τὸ τεσσαράκωνο τῆς ἀποκατινῆς τετιώστρας... Καὶ ἕμως στὴ μυθοπλαστία αὐτῇ οἱ κατήγοροι ἀκολουθοῦσαν συχνά, χωρὶς νὰ τὸ θέλουν, τοὺς κανόνες τῆς λαϊκῆς γλώσσας, ὅ,τι λοιπὸν ἐπλαθάν δὲν ἀποκλείεται νὰ λεγόταν κάπου πραγματικά. Ἔτσι ἀπὸ ἓνα σημεῖωμα σταλμένο ἀπὸ τὴ Ζαγορά ἀπὸ ἓναν παλιὸ μαθητὴ μου, τὸ φιλόλογο Βαγγέλη Σκουβαρά, μαθαίνουμε πὼς οἱ λέξεις τετράκωνο καὶ τεσσαράκωνο βρίσκονται στὰ κείμενα ἑνὸς σοφοῦ ἱεράρχη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα. Θὰ μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ ἀντιγράψω δλόκληρο τὸ σημεῖωμα, γιατί εἶναι πολὺτιμο καὶ γιὰ τίς ἄλλες πληροφορίες πὺ δίνει:

«Οἱ λέξεις τετράκωνο καὶ τεσσαράκωνο ἀπαντοῦν στὸ χειρόγραφο 122 σελ. 302 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ζαγοράς. Τὸ χειρόγραφο ἀνήκε στὸ ζαγοριανὸ Πατριάρχη Καλλίνικο τὸν Γ' τὸν ἀπὸ Προϊλάδου, καὶ εἶναι γραμμένο ὄλο μὲ τὸ χέρι του. Εἶναι σχήματος μεγάλου (0,33×0,22, σελ. 140+409), δερματόδετο· ὁ ἱεράρχης τὸ πρωτοχρησιμοποίησε στὰ νιάτα του γιὰ λεξικὸ συνωνύμων καὶ συγγενικῶν λέξεων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ βυζαντινῆς γλώσσας. Ἡ συναγωγή τῶν λέξεων αὐτῶν σταμάτησε πολὺ νωρὶς, κι' ἔτσι ὁ τόμος αὐτὸς ἔμεινε μὲ τίς περισσό-τερες σελίδες τοῦ ἄδειες. Τὸν χρησιμοποίησε πολὺ ἀργότερα γιὰ ση-μειωματάρια, ὅταν βρέθηκε στὴν πατρίδα του τὴ Ζαγορά, ἔκπτωτος καὶ ἐξόριστος. Ἐκεῖ μέσα βρίσκονται ποιήματά του, ἐπιστολές του ἑμμετρῆς καὶ πεζῆς σὲ διάφορα πρόσωπα τῆς ἐποχῆς του, σιγίλλια, ἱστορικῆς καὶ γεωγραφικῆς σημειώσεις, θύμησης, πατριαρχικοί, αὐτοκρατορικοὶ καὶ σουλτανικοὶ κατάλογοι, κατάλογοι λογίων τοῦ καιροῦ του, συνθῆκες κρατῶν μεταφρασμένες στὰ νεοελληνικά κλπ., μὲ ἄλλα λόγια, καθετὶ πὺ νόμιζε ὅτι πρέπει νὰ σημειωθῆ γιὰ τοὺς μεταγενέστερους. Δωρή-θηκε καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸν ἴδιο, μαζί μὲ ἄλλα χειρόγραφα καὶ ἔντυπα βιβλία του, στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ἑλληνομουσείου τῆς Ζαγοράς, λίγο πρὶν πεθάνῃ.

Οἱ δύο συνώνυμες λέξεις τετράκωνο - τεσσαράκωνο βρίσκονται σὲ ἰδιόχειρη ἱστοριογεωγραφικὴ σημείωση τοῦ Πατριάρχη, γραμμένη πιθανότατα γύρω στὰ 1780. Τὸ κείμενο ἔχει ὡς ἐξῆς:

ἡ γεωγραφία διὰ τὸν βασιλέα τῆς πολωνίας εἰς μίλια τεσσαράκωνο.

» ὁ καίσαρ ἐπῆρε τετράκωνο μίλια τόπου	2700
» ἡ ρουσία ἐπῆρε ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος	3440
» καὶ ὁ προουσίας ἐπῆρεν ἀπὸ τὸ μέρος του	900
» ἔμεινε καὶ εἰς τὸ βασίλειον τῆς πολωνίας	15300
ὅλη ὁμοῦ ἡ πολωνία τεσσαράκωνο μίλια	22340
» βιέννας ὁ τόπος ὁποῦ ἐπήραμεν ἀπὸ τὸν τοῦρκο στὴν μολδάβια	

είναι τεσσαράκκωνα 150 μίλια ὀρινός (sic) καὶ μὲ δάση, εἶναι ὁμως πέρασμα [σύντομον]¹ καὶ εὐκολον».

8. Πειθαμένος κι' ἄταφος

Στὸ λήμμα ἄθαφτος τὸ Λεξικὸ τῆς Νεοελληνικῆς τῆς Ἀκαδημίας ἀναγράφει τὴ φράση: *πειθαμένος κι' ἄθαφτος* (= ὑπερβολικὰ ὠχρὸς) Κέρκ. Παξ. κ.ά. Ἐκόμα σημειώνει ἀπὸ τὴ Μάνη καὶ ἄλλοῦ τὴν ἴδια ἔκφραση σὲ ἀνάλογη μεταφορικὴ χρῆση: *εἶναι πειθαμένοι κι' ἄθαφτοι* (= βρίσκονται σὲ δύσκολη θέση). Θ' ἄξιζε ὥστόσο νὰ ἐχη σημειωθῇ πὼς τὴ φράση αὐτὴ στὴν ἴδια μεταφορικὴ χρῆση τὴν ἀπαντοῦμε καὶ στὰ κείμενα τοῦ Εἰκοσιένου: *τὸν πῆγαν στὸ σπῖτι τοῦ πειθαμένο καὶ ἄταφο* (γιὰ ἄνθρωπο βαριά πληγωμένο) στὴν ἀφήγηση τῆς Σταματίνης Ἀδαμῆ (Π. Σκουζέ Χρονικὸ, ἔκδ. Βαλέτα 141), *ἔμειναν πλέον ἄφωνοι, νεκροὶ καὶ ἄταφοι* (γιὰ ἀνθρώπους ποὺ βρίσκονται σὲ μεγάλη ἀμηχανία, Κασομούλης 3, 588).

9. Σήμερα γεννηθήκαμε, σήμερα θὰ χαθοῦμε

Ὁ Δ. Α. Πετρόπουλος στὴν πρόσφατη μελέτη του γιὰ τὰ ἱστορικὰ δημοτικὰ τραγούδια τῆς Πελοποννήσου² σχολιάζει τοὺς στίχους ἑνὸς τραγουδιοῦ, ποὺ τὸ κατάγραψε στὰ 1918 ὁ Βαλαδάνης στὴν Τραπεζοῦντα, ὅπως ὁμως ὁ ἴδιος παρατηρεῖ, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι γνήσιο ποντιακὸ:

*Παιδιά μου Ρωμαίόπουλα, ἐλαδοβαφτισμένα,
σήμεραρον γεννηθήκαμε, σήμεραρον θὰ χαθοῦμε.*

Ἡ σωστὴ εἶναι ἡ παρατήρηση τοῦ Πετρόπουλου πὼς μὲ τὴν παράξενη αὐτὴ ἔκφραση ὑποδηλώνεται πὼς γιὰ τὸν ἀγωνιστὴ, τὴν ὥρα ποὺ μπαίνει στὸν πόλεμο, ἔλα τὰ περασμένα χάνοντα: καὶ ὅ,τι ἀπομένει εἶναι ἡ αἰσθησις πὼς τὴν ὥρα ἐκείνη πρωτογεννιέται στὸν κόσμον. Στὰ κατάλοιπα τοῦ Ν. Γ. Πολίτη βρέθηκε ἡ σημείωση πὼς ἡ ἔκφραση βρίσκεται δυὸ φορές στὴν Ἀλεξιάδα τῆς Ἄννας Κομνηνῆς: *χορὴ... τὴν μετ' αὐτοῦ ἀναδέξασθαι μάχην ὡς τηνικαῦτα γεννηθέντας καὶ τεθνηξομένους καὶ: χορὴ κατ' αὐτῶν ἐξιπλάσασθαι ὡς σήμερον γεννηθέντας καὶ τεθνηξομένους*³.

Ἀπὸ τὴν κυρίως Ἑλλάδα ὁ Πετρόπουλος βρίσκει τὸ στίχο στὸ ρουμελιώτικο τραγούδι τοῦ Καζαβέρνη. Καὶ ὁμως τὴν ἔκφραση πρέπει

¹ Ἡ λέξις σηραμένη ἀπὸ τὸν Καλλίνικο.

² Πελοποννησιακά 1 (1955) 172 κέ.

³ IV 5 (τ. I σ. 143 Reiff.) καὶ VII 3 (τ. I σ. 233 Reiff.).

νά τὴν ἤξερε καὶ ὁ Κολοκοτρώνης, ἀπὸ μωραῖτικο τραγούδι, φαντάζομαι, ξεχασμένο σήμερα. Ἄς θυμηθοῦμε τί λέει: στοὺς συναγωνιστές του λίγο πρὶν ἀρχίσῃ ἡ μάχη στὰ Δερβενάκια: *Ἕλληνες, σήμερα ἐγεννήθημεν καὶ σήμερα θὰ πεθάνωμεν διὰ τὴν οωιτηρίαν τῆς πατρίδος μας καὶ διὰ τὴν ἐδικὴν μας*¹.

10. Ἡ προσευχὴ τοῦ Ἀλέξανδρου σὺν Μακρυγιάννη

Ἐκδίδοντας τὸν Μακρυγιάννη ὁ Βλαχογιάννης δὲν πρόσεξε πῶς στὴν προσευχὴ τοῦ Ἀλέξανδρου, τοῦ βασιλιᾶ τῆς Ρωσίας, σὺν Ἀδῆ, (τ. 2, σ. 295 ἔκ. τ. 2, σ. 54 Βαγιονάκη) ἀνήκει καὶ ἡ περικοπή: *Ἐοῦ, Κύριε, . . . καὶ συντρόφους τοῦ Κάγη νὰ τοὺς κάμης. Μόνο μὲ τὴ φράση: Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ αὐτὸ κι' ἔγινε* (δηλ. ἡ προσευχὴ βγήκε ἀληθινή) ἐξαχυρίζει ὁ συγγραφέας στὴ δική του ἐκθεση. Τὰ εἰσαγωγικά λοιπὸν πρέπει: νὰ κρατηθοῦν καὶ στὴ δευτέρη παράγραφο. Τὸ λάθος ἔμεινε καὶ στὴν ἔκδοσιν Βαγιονάκη.

I. Θ. ΚΑΚΡΙΔΗΣ

ΑΙΣΧΥΛΟΙ ΠΕΡΣΑΙ 232 - 241

- 232 XO τῆλε πρὸς δυομαῖς ἄνακτος Ἡλίου φθινασμάτων.
 233 BA ἀλλὰ μὴν ἴμειο' ἐμὸς παῖς τήνδε θηρᾶσαι πόλιν;
 234 XO πᾶσα γὰρ γένοι' ἂν Ἑλλάς βασιλέως ὑπήκοος.
 235 BA ὠδὲ τις πάρεστιν αὐτοῖς ἀνδροπλήθεια στρατοῦ;
 236 XO καὶ στρατὸς τοιοῦτος, ἔρξας πολλὰ δὴ Μήδους κακά.
 237 BA καὶ τί πρὸς τούτοισιν ἄλλο; πλοῦτος ἐξαρκῆς δόμοις;
 238 XO ἀργύρου πηγὴ τις αὐτοῖς ἐσσι, θησαυρὸς χθονός.
 239 BA πότρεα γὰρ ἰοξουλκὸς αἰχμὴ διὰ χεροῖν αὐτοῖς πρέπει;
 240 XO οὐδαμῶς' ἔγχη σιαδαῖα καὶ φεράσπιδες σαγαί'.
 241 BA τίς δὲ ποιμάνωρ ἔπεστι κάπιθεοπόζει στρατῶ;

Οἱ δυσκολίες ποὺ παρουσιάζει τὸ χωρίο εἶναι δύο: α) Ὅτι μὲ τὴ μορφὴ ποὺ παρουσιάζει τὸ κείμενο τοῦ στ. 236 εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ δεχτοῦμε ὅτι ὁ χορὸς ἐπιβεβαιώνει τὴν «ἀνδροπλήθεια» τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ (ὁ καὶ ἀναγκαστικὰ ἐπιδοτικὸς), πράγμα ἀδύνατο· β) ὑπάρχει ἕνα ἀδικαιολόγητο ἀνακάτωμα τῶν θεμάτων: πλῆθος στρατοῦ

¹ Φωτίου Χρυσανθοπούλου ἢ Φωτιάκου, Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἐκδοθέντα ὑπὸ Στ. Ἀνδροπούλου, Ἀθήναι 1899-1900, τ. I σ. 356.

(235-6), πλοῦτος (237-8), όπλισμός στρατοῦ (239-40), ἀρχηγός στρατοῦ (241-2).

Γιὰ τὴν πρώτην δυσκολίαν ἔχουν προταθῆ ὡς τώρα δύο λύσεις. Ὁ Robertson δέχεται χάσμα δύο στίχων μετὰ τὸν 235· πρβ. καὶ Pohlenz, Die griechische Tragödie, 1954, τ. 2 σ. 29, ποῦ συμπληρώνει τὸ νόημα κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπο: 235α ΧΟ. Ὅχι, οἱ Ἕλληνες εἶναι λίγοι: — 235 β ΒΑ. Ἐχουν τότε τὴ δύναμη καὶ τὸ θάρρος ν' ἀντισταθοῦν; Ἡ ἄλλη λύση ἀνήκει στὸν Wilamowitz, ποῦ γράφει στὸ στ. 236: ὁ στρατός τοιοῦτος.

Γιὰ τὴ δευτέρην δυσκολίαν ὁ Trendelenburg πρότεινε τὴ μεταφορὰ τῶν στίχων 239-40 μετὰ τὸν 236. Σ' αὐτὸ τὸν ἀκλουθεῖ καὶ ὁ Wilamowitz, ἂν καὶ μετὰ τὸν τρόπο αὐτὸν μερικὰ μόνο ἐξομαλύνεται ἡ ἀνωμαλία, γιὰτι καὶ μετὰ τὴ μετάθεσιν ἡ διάσπασιν τῶν θεμάτων τοῦ στρατοῦ δὲν αἴρεται ἀπόλυτα¹.

Οἱ λύσεις αὐτὲς ἔχουν τὸ μειονέκτημα νὰ ἀπαιτοῦν δύο ἐπεμβάσεις στὸ κείμενον. Νομίζω ὥστόσο ὅτι καὶ τίς δύο δυσκολίες μπορούμε νὰ τίς λύσομε μετὰ μία μόνο ἐπέμβασιν, καὶ μάλιστα παλαιογραφικὰ δικαιολογημένη, ἂν δηλαδὴ μεταθέσομε τοὺς στ. 237-38 μετὰ τὸν 235.

- 232 ΧΟ *τῆλε πρὸς δνομαῖς ἄνακτος Ἡλίου φθινασμάτων.*
 233 ΒΑ *ἀλλὰ μὴν ἴμειρ' ἐμὸς παῖς τήνδε θηρᾶσαι πόλιν;*
 234 ΧΟ *πᾶσιν γὰρ γένοιτ' ἂν Ἑλλὰς βασιλέως ὑλήκοος.*
 235 ΒΑ *ὧδέ τις πάρεστιν αὐτοῖς ἀνδροπλήθεια στρατοῦ;*
 237 *καὶ τί πρὸς τούτοιςιν ἄλλο; πλοῦτος ἐξαρκῆς δόμοις;*
 238 ΧΟ *ἀργύρου πηγὴ τις αὐτοῖς ἔστι, θησαυρός χθονός,*
 236 *καὶ στρατός τοιοῦτος, ἔρξας πολλὰ δὴ Μήδους κακά.*
 239 ΒΑ *πότῃ γὰρ τοξουλκός αἰχμὴ διὰ χροῖν αὐτοῖς πρόπει;*
 240 ΧΟ *οὐδαμῶς· ἔγχε σταδαῖα καὶ φεράσπιδες σαγαί.*
 241 ΒΑ *τίς δὲ ποιμάνωρ ἔπεισι κἀπιδεσπόζει στρατῶ;*

Ἡ βασίλισσα, μαθαίνοντας (234) πῶς ἡ πτώσιν τῆς Ἀθήνας θὰ ἔχῃ συνέπειαν τὴν ὑποδούλωσιν ἑλῆς τῆς Ἑλλάδας στοὺς Πέρσας, κάνει

¹ Ἀπὸ τοὺς νεώτεροις ἐκδόταις ὁ Mazon κρατεῖ ἀναλλοίωτη τὴν παράδοσιν καὶ ἐξηγεῖ: (235) — Ont ils donc une armée si bien fournie en hommes? — (236) — Dis plus: une armée qui a fait beaucoup de mal aux Mèdes. Ἡ ἔκφρασις ὁμοίως «dis plus» ἀποσκοπεῖ τὴν δυσκολίαν: ἐνῶ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον παρουσιάζει τὸ χορὸν νὰ παραδέχεται τὴν ἀνδροπλήθειαν τοῦ στρατοῦ, ἡ γαλλικὴ μετάφρασις παρασέρνει τὸν ἀναγνώστη νὰ πιστέψῃ πῶς ὁ χορὸς τὴν ἀπαρνιέται ἔμμεσα, γιὰ νὰ τονίσῃ πῶς ὁ κίνδυνος ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας εἶναι πιθανός ὅχι γιὰτι εἶναι πολλοί, ἀλλὰ γιὰτι καὶ ἄλλοτε ἔχουν κάνει μεγάλο κακὸν στοὺς Πέρσας. Ὁ Murray στὴν β' ἐκδόσιν του (1955) θεωρεῖ τὸν στίχον ἀξερᾶπτετο.

δύο ἐρωτήσεις παράλληλες, ἀντιμετωπίζοντας τοὺς λόγους ποὺ κατὰ τὴ γνώμη τῆς θὰ δικαιολογοῦσαν αὐτὸ τὸ γεγονός. Ὁ χορὸς ἀπαντᾷ καὶ στίς δύο ἐρωτήσεις, καὶ μάλιστα μὲ τὴν ἀντίστροφη σειρά, ὅπως εἶναι καὶ ψυχολογικὰ φυσικό¹. Τὸ θέμα τοῦ πλούτου μπαίνει ἔτσι σὲ δευτερεύουσα θέση, κλεισμένο ἀνάμεσα σὲ δύο σχετικούς μὲ τὰ στρατιωτικὰ ζητήματα στίχους. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν οἱ ἐρωτήσεις τῆς Ἔκκασας στὸ 239 καὶ ἀργότερα στὸ 241 ἀκολουθοῦν ἐντελῶς φυσικὰ τὸν σχετικὸ μὲ τὸν στρατὸ πάλι 236.

Παραδείγματα, ἔπου ἢ στιχομουθία νὰ διακόπτεται ἀπὸ δίστιχους ἢ καὶ τρίστιχους λόγους ἔχουμε καὶ ἄλλοῦ στὸν Αἰσχύλο (πρὸ. Ἴκετ. 293-347, Προμ. Δεσμ. 615-630, 970-986, Ἄγαμ. 1651-1673· πρὸ. ἀκόμα καὶ Πέρσ. 1002-1077 [χορικὸ], Προμ. Δεσμ. 36-87). Γενικὰ νομίζω πὼς οἱ τραγικοί, ἀκόμα καὶ οἱ παλαιότεροι, θὰ δίσταζαν νὰ ὑποτάξουν δίχως ἐξάφρευση τὰ νοήματά τους στὸ μηχανικὸ σχῆμα μιᾶς αὐστηρῆς στιχομουθίας².

Μὲ τὴ λύση ποὺ δίνουμε τὸ καὶ τοῦ 236 παύει νὰ εἶναι ἐπιδοτικὸ καὶ γίνεται ἀπλὸ συμπλεκτικὸ, ὅπως ἄλλωστε καὶ τὸ καὶ τοῦ 237. Ἔτσι δὲν χρειάζεται νὰ διορθωθῇ. Τὸ γεγονός ὅτι σύμφωνα μὲ τὴν ἐξήγηση αὐτὴ ὁ χορὸς δὲν ἀπαντᾷ ἄμεσα στὴν ἐρώτηση τῆς βασίλισσας σχετικὰ μὲ τὸ μέγεθος τοῦ στρατοῦ, γιὰ νὰ τὴν ἀρνηθῇ, ἀλλὰ μὲ πλάγιο τρόπο, δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξενίσει, γιὰ τὸ φαινόμενο τῆς ἔμμεσης ἀπάντησης εἶναι συνηθέστατο στὴν τραγωδία (π.χ. Αἰσχ. Πέρσ. 234, 244, 349). Ὁ τρόπος αὐτὸς βοηθεῖ πολὺ στὴ σύνδεση τῶν ἐρωταποκρίσεων ποὺ θὰ διακόπτονταν, μερικὰ τουλάχιστον, ἀν οἱ ἀπαντήσεις κάλυπταν μόνον τὸ πλάτος τῆς ἐρώτησης, χωρὶς νὰ προσθέτουν καὶ κάτι καινούργιο ποὺ νὰ δώσῃ λαοθὴ γιὰ τὴν ἐπόμενη ἐρώτηση. ποὺ καὶ αὐτὴ μὲ τὴ σειρά τῆς θὰ ἐπεκτείνῃ λίγο τὴ συνέχεια τοῦ νοήματος, ἔτσι ποὺ νὰ σχηματίζεται μὲ ἀλυσίδα ἀπὸ ἐπαλλάσσοντες κύκλους.

Στὸ διάλογο αὐτὸ ἀνάμεσα στὴ βασίλισσα, ποὺ ἀντιπροσωπεύει περσικὸ πνεῦμα, καὶ τὸ Χορὸ, ποὺ ἀπαντᾷ ἀπρόσωπα καὶ ἀντικειμενικά, βλέπουμε νὰ ξαναγυρίζουν συγκεντρωμένες ὅλες οἱ ἀντιθέσεις ποὺ συστηματικὰ ὑποβάλλονται σὲ ὀλόκληρη τὴν τραγωδία: Πλήθος (25, 40,

¹ Τὸ φαινόμενο τοῦ χιαστοῦ σὲ ἐρωτήσεις καὶ ἀπαντήσεις ἔχει μελετηθῆ διεξοδικὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἐπικὴ ποίηση καὶ ἰδιαιτέρως μὲ τὸν Ὅμηρο (τ. 237 κέ., λ. 171-203) ἀπὸ τὸν C. M. Bowra, *Heroic Poetry* (1952) σ. 264 κέ.

² Ὁ Σοφοκλῆς εἶναι πολὺ λίγο δεμένος μὲ τὸ αὐστηρὸ σχῆμα τῆς στιχομουθίας. Ἴδὲς A. Gross, *Die Stichomythie in der griechischen Tragödie und Komödie* (1905) σ. 34.

46, 73, 83 κτλ.)—ποιότης· πλοῦτος (3, 9, 45, 53 κτλ.)—φτώχεια¹· τόξο—δόρυ (147 κέ., 239 κέ. κτλ.)· δεσποτεία (5, 24, 66, 550-1)—δημοκρατία.

Εἶδαμε πρὶν πὼς ὁ χορὸς δὲν ἀπαντᾷ κατηγορηματικά στὴ βασιλίσσα, ὅταν τὸν ρωτᾷ ἂν ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς εἶναι μεγάλος. Σημαντικὸ εἶναι ὅτι καὶ σὲ δλόκληρη τὴν τραγωδία, παρ' ὅλες τίς πολλές εὐκαιρίες πού παρουσιάζονται, ὁ Αἰσχύλος ἀποφεύγει νὰ τονίσῃ ιδιαίτερα τὸ ὀλιγάριθμο τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ². Ἄλλωστε, ὅπως δείχνουν οἱ παραπομπές πρὸς πάνω, καὶ τὰ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου—ἔλλειψη μεγάλου πλοῦτου, δημοκρατία—δὲν ἀναφέρονται παρὰ μόνον στὴ στιχομυθία αὐτή, ἐνῶ τὰ ἀντίστοιχα τοῦ περσικοῦ τονίζονται ἀδιάκοπα. Ὁ τραγικὸς ἄφησε τοὺς συμπατριῶτες του νὰ βγάλουν μόνον τοὺς τὰ συμπεράσματα γιὰ τὴν ὑπεροχὴ τῶν ἑλληνικῶν ἀξιών· εἶχε, φαίνεται, τὴν αἰσθησὴ ὅτι ἡ ἔντονη προβολὴ τους ἦταν ἀταίριαστη στὸ πνεῦμα ἐνὸς σεμνοῦ τραγικοῦ λόγου.

Παλαιογραφικὰ ἡ διαταραχὴ τῶν στίχων νομίζουμε ὅτι μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῆ με τὸν τρόπο αὐτόν: ὁ γραφέας, ὅπωςδήποτε παλαιότερος ἀπὸ τὸν γραφέα τοῦ ἀρχετύπου, φτάνοντας στὸν στίχο 235, ἀντὶ νὰ συνεχίσῃ με τὸν 237, πῆδησε στὸν 236, πού καὶ αὐτὸς ἀρχίζει ἀπὸ καί³. Γρήγορα ὁμῶς, τελειώνοντας τὸν στίχο, κατάλαβε τὸ λάθος του, καὶ συνεχίζοντας ἔγραψε τοὺς ξεχασμένους στίχους 237 καὶ 238· ἔπειτα πῆδησε τὸν ἤδη γραμμένο 236 καὶ προχώρησε κανονικὰ με τοὺς 239, 240 κτλ. Γιὰ νὰ διορθώσῃ τὸ λάθος ἔγραψε μπροστὰ ἀπὸ κάθε στίχο τὸ πρόσωπο πού πραγματικὰ τὸν εἶχε πρὶ (ὅποτε τὸ κείμενο πῆρε μορφή μονόστιχης στιχομυθίας) καὶ σημείωσε με παραπεμπτικά σημεῖα τίς ἀπαραίτητες μετακινήσεις⁴. Ὁ ἐπόμενος ἀντιγραφέας, παρασυρμένος ἀπὸ τὸ κανονικὸ σχῆμα τῆς στιχομυθίας, εἶτε δὲν πρόσεξε καθόλου τὰ παραπεμπτικά, εἶτε, βλέποντας ὅτι κάποιο νόημα ὑπάρχει καὶ με τὴ σειρὰ αὐτῆ τῶν στίχων, δὲν τὰ ἔλαβε ὑπόψη του.

Φροντιστήριο καθηγ. Γ. Θ. Κακριδῆ

ΦΑΝΗΣ Γ. ΚΑΚΡΙΑΔΗΣ

¹ Ἀργύρου πηγὴ τις αὐτοῖς ἐστίν..., χωρὶς νὰ σημαίνῃ ἀπόλυτη ἔνδεια, ὑπογραμμίζει τὴν δοτῆρησιν τῶν Ἀθηναίων ἀπέναντι στοὺς πολύχρυσους Πέρσας.

² Μοναδικὴ ἐξάρτησις: 337 κέ.

³ Καὶ γιὰ τίς Ἰκέτιδ. 306 κέ. ὁ W. Jens, *Die Stichomythie in der frühen griechischen Tragödie* (1955), σ. 14, ἀλλάζοντας τὴ σειρὰ τῶν στίχων τῆς στιχομυθίας (307, 309, 310, 308, 311), ἐξηγεῖ τὸ λάθος τῶν χειρογράφων ἀπὸ τὸ ὁμοιοκάταρτο τῶν στίχων (πάλι με τὸν καί).

⁴ Με τὸν ἴδιον τρόπο ἀπακατασταίνει τὸ λάθος του καὶ ὁ γραφέας τῆς ὑπόθεσης τῶν Δαναῶν (Pap Ox. 2256, ἀπ. 3). Πρὸς A. Lesky, *Hermes* 82 (1954) 12 καὶ Γ. Θ. Κακριδῆ, *Ἑλληνικά* 13 (1954) 167 κέ.

Η ΥΠΟΘΕΣΗ ΤΟΥ ΦΙΛΟΚΤΗΤΗ ΤΟΥ ΑΙΣΧΥΛΟΥ

(Pap. Ox. 2256 fr. 5 a)

Στὸν 20^ο τόμο τῶν Παπύρων τῆς Ὀξυρύγχου μέσα σὲ ἄλλα ἀποσπάσματα ἀπὸ τραγωδίες καὶ ὑποθέσεις τραγωδιῶν τοῦ Αἰσχύλου δημοσιεύτηκε καὶ τὸ ἀκόλουθο κείμενο (2256, ἀπ. 5 α):

	].αθνα
	].λημφθη
	]μπον
	]ιλ[.].ι[.]
5	]αρευρι
	]πιολεμο
	]φιλοκτη
	]οενς
	]
10	]
	]ωδῦ

Ὁ ἐκδότης Lobel δὲ δυσκολεύτηκε νὰ πιστοποιήσῃ ὅτι τὸ ἀπόσπασμα ἀνήκει στὴν Ὑπόθεση τοῦ Φιλοκτῆτη τοῦ Αἰσχύλου· κατὰ τὴ γνώμη του οἱ πέντε πρῶτοι στίχοι ἔδιναν τὸ μῦθο τῆς τραγωδίας, ἐνῶ οἱ τρεῖς ἀκόλουθοι, 6-8, τὸν κατάλογο τῶν προσώπων: Νεοπτόλεμος, Φιλοκτῆτης, Ὀδυσσεύς. Συμπληρώνοντας τὸν Lobel ὁ Snell (Gnomon 1953, 439) παρατήρησε ὅτι ἀπὸ τὴν ἀρχαία αὐτὴ ὑπόθεση πρέπει νὰ συμπεράνουμε πῶς ὁ Αἰσχύλος στὴν τραγωδίᾳ του χρησιμοποίησε—ἐξω φυσικά ἀπὸ τὸ χορὸ τῶν Λημνίων—τρία μόνο πρόσωπα, ποὺ παρουσιάζονταν στὴ σκηνῇ μὲ τὴ σειρά ποὺ δίνονται ἐδῶ· ἀκόμα πῶς ὁ Σοφοκλῆς, παίρνοντας τοὺς ἥρωες αὐτοὺς ἀπὸ τὸν παλαιότερο τραγικό, τοὺς τοποθέτησε στὸ δικό του ἔργο μὲ ἄλλη τάξη καὶ μὲ διάφορο ἦθος, καὶ ἐπρόσθεσε καὶ ἄλλα πρόσωπα. Τέλος ὁ Mette (Gymnasium 67 [1955] 400 κέ.), ἀκολουθώντας τὸν ἴδιο δρόμο, παρατήρησε πῶς ἡ μορφή τοῦ Νεοπτόλεμου ἀποδεικνύεται τώρα πῶς χρησιμοποίηθηκε γιὰ πρώτη φορά ἀπὸ τὸν Αἰσχύλο, δὲν εἶναι λοιπὸν ἐπινόηση τοῦ Σοφοκλῆ, ὅπως πιστεύαμε ὡς τώρα.

Οἱ ἀπόψεις αὐτὲς στηρίζονται στὴν προϋπόθεση ὅτι οἱ στ. 6-8 τοῦ παπύρου δίνουν τὸν κατάλογο τῶν προσώπων. Νομίζουμε πῶς ἡ γνώμη αὐτὴ δὲν εἶναι σωστὴ· οἱ ἀμφισβολίες μας στηρίζονται στοὺς ἀκόλουθους συλλογισμοὺς:

1) Ἀνάμεσα στοὺς στ. 5 καὶ 6, ὅπου κατὰ τὸν Lobel θὰ ἀρχίζε ὁ κατάλογος τῶν προσώπων τοῦ ἔργου, δὲν ὑπάρχει χώρος γιὰ τὴν ἐπι-

γραφῆ: τὰ τοῦ δράματος πρόσωπα, ἢ τουλάχιστο: τὰ πρόσωπα, ὅπως τὴν ἔχουν ὄχι μόνο τὰ μεσαιωνικά χειρόγραφα, ἀλλὰ καὶ ἡ καινούργια ὑπόθεση τοῦ Λαῖου (Παπ. Ὁξ. 2256, ἀπ. 1).

2) Ἄν εἶχαμε νὰ κάνουμε μὲ κατάλογο, ποιὸς ὁ λόγος νὰ γραφτοῦν τὰ ὄνόματα τόσο ἀκριβῶς; Γιατί ὁ γραφέας δὲν τὰ ἔγραψε στὴ μέση, χρησιμοποιώντας τὸν ἀριστερὸ χῶρο, ποῦ θὰ ἔμενε στὴν περίπτωση αὐτὴ ἐντελῶς κενός; Γιατί τουλάχιστο δὲν ἀρχισε τὴν ἀναγραφὴ τῶν τριῶν ὀνομάτων ἀπὸ τὸ ἴδιο πλάτος τῆς σελίδας, ὥστε νὰ μὴ χρειαστῆ νὰ περικόψῃ τὰ τρία τελευταῖα γράμματα τοῦ Φιλοκτήτη;

6

νεο]πτόλεμο

]φιλοκτη

'Οδυσο]σεὺς

Ἡ ἀταξία στὴν ἀναγραφὴ τῶν ὀνομάτων δείχνει πῶς καὶ ἐδῶ ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ συνεχῆς κείμενο, ὄχι μὲ κατάλογο¹.

3) Τὸ ὄνομα τοῦ Ὀδυσσεά θὰ μπορούσε νὰ ἀναφέρεται τελευταῖο, μόνο ἂν πραγματικά, ὅπως παραδέχτηκε ὁ Snell, ὁ Αἰσχύλος περιορίστηκε στοὺς τρεῖς αὐτοὺς μόνο ἥρωες. Ἄλλιῶς, ἂν παρουσιάζονταν στὴ σκηνὴ καὶ ἄλλα πρόσωπα (ὅποτε ἡ ὑπόθεση θὰ εἶχε ἀναγράψει τὰ πρόσωπα τοῦ δράματος σὲ δύο στήλες, ὅπως κάποτε γίνεται καὶ στὰ μεσαιωνικά χειρόγραφα), θὰ ἦταν ἀδύνατο ὁ Ὀδυσσεάς νὰ παρουσιάζεται τελευταῖος στὴ σκηνή¹ γιατί ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ Δίωνα Χρυσοστόμου (ἰδὲς πῶς κάτω) ξέρουμε πῶς καὶ στὸν Αἰσχύλο ὁ ἥρωας αὐτὸς ἀποτελοῦσε ἓνα ἀπὸ τὰ κυριότερα πρόσωπα καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ παρουσιάζεται νωρίς, ὥστε νὰ ἔχη ἡ δράση του κάποια διάρκεια.

4) Ἡ μαρτυρία τοῦ Δίωνα δὲν εἶναι τόσο εὐκολο ν' ἀγνοηθῆ. Ὁ σοφιστὴς αὐτὸς στὸ λόγο του «Περὶ Αἰσχύλου καὶ Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου ἢ περὶ τῶν Φιλοκτήτου τόξων» (52), συγκρίνοντας τίς τραγωδίαις «Φιλοκτήτης» τῶν τριῶν μεγάλων ποιητῶν, μιλεῖ γιὰ τίς διαφορὰς ποὺ παρουσιάζουν μεταξύ τους στὴ σύσταση τοῦ χοροῦ, στὸ ἦθος τοῦ Ὀδυσσεά κλπ. Ἀκόμα τονίζει πῶς ἐνῶ στὸν Σοφοκλῆ ὁ Ὀδυσσεάς συνοδεύεται ἀπὸ τὸν Νεοπτόλεμο, στὸν Εὐριπίδῃ συνοδεύεται ἀπὸ τὸν Διομήδῃ. Γιὰ τὸν Αἰσχύλο δὲν ἀναφέρει τίποτε σχετικὸ ἄν ὅμως ὁ Νεοπτόλεμος ἦταν καὶ τοῦ Αἰσχύλου πρόσωπο, δὲ θὰ ζητοῦσε ὁ σοφιστὴς νὰ παραβάλλῃ τὸ ἦθος του μὲ τὸ ἦθος ποὺ παρουσιάζει στὸν Σοφοκλή; Νομίζω πῶς ἡ γνώμη τῶν παλιῶν φιλοσόφων, ποὺ στηριγμένοι

¹ Ἀκόμα καὶ ἂν τὰ πρόσωπα ἦταν περισσότερα καὶ ἔστεκαν σὲ δύο στήλες, πάλι ὁ γραφέας εἶχε ἄρκετὸ χῶρο, ὥστε ν' ἀποφύγῃ τουλάχιστο τὴ συντομογράφηση τοῦ ὀνόματος τοῦ Φιλοκτήτη.

στὸ Δίωνα θεωροῦσαν τὴ συμμετοχὴ τοῦ γιοῦ τοῦ Ἀχιλλέα στὴν ἀποστολὴ τοῦ Ὀδυσσεά στὴ Λῆμνο ἐπινόηση τοῦ Σοφοκλή, ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἡ μόνη σωστή.

Ἄν ἀπαλλαγῶμε ἀπὸ τὴν ἰδέα πὼς οἱ στ. 6-8 τοῦ παπύρου μας δίνουν τὰ πρόσωπα τῆς τραγωδίας, μποροῦμε, νομίζω, δίχως μεγάλη δυσκολία νὰ ἀποκαταστήσουμε τὸ κείμενο, χωρὶς βέβαια νὰ πιστεύουμε πὼς πετύχαμε ἀκριβῶς τὶς ἐκφράσεις πὺ χρησιμοποιοῦντο ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο γραμματικὸς :

χωρὶς τόξων Ἡρακλέου]ς ἀδυνά-
του ὄντιος τὴν Τροία]ν λημφθῆ(ναι)
Ἕλληνες εἰς Λῆμνον ἐπε]μπον
Ἄδυσσέα κομίσει Φ]ιλ[οκ]τ[ή(την)
ὄν τοῖς τόξοις. Ὡς δὲ π]αθ' Ἐθρι-
πίδη οὐ συνεργεῖ Νεο]πιτόλεμο(ς),
ἀλλὰ λόγοις ἐξαιτήσας] Φιλοκτή(την)
ἀνάγει μόνος εἰς Τροίαν Ὀδυ]σοεύς.
[τὰ πρόσωπα?]

Ὁ κατάλογος τῶν προσώπων τῆς τραγωδίας εἶναι πιθανὸ πὼς ἀρχίζει μὲ τὸν στ. 11, τὸ ὡδὺ δμως ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ ἀκατανόητο.
Φροντιστήριον καθηγ. Ι. Θ. Κακριδῆ ΣΤΕΛΛΑ Γ. ΚΟΣΣΥΦΟΠΟΥΛΟΥ

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΑ ΝΕΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΡΧΙΛΟΧΟΥ

(Pap. Ox. 2313 ἀπ. 27 καὶ 2314)

Ἄπὸ τὰ τετράμετρα τοῦ Ἀρχιλόχου, πὺ δημοσιεύει ὁ Lobel στὸν 22^ο τόμο τῶν παπύρων τῆς Ὀξυρύγχου, νομίζω δεῖ τὸ 2313 ἀπ. 27 καὶ τὸ 2314 στῆλ. I—πὺ ὁ ἐκδότης δὲν εἶναι βέβαιος πὼς ἀνήκει στὸν πάριο ποιητὴ—ταυτίζονται:

2313 ἀπ. 27	2314 στῆλ. I
]το.σι.[	]....σ.λο.ι.γας
]ν' τέωιπε[	10]ιπροσερχε..[.]δε
]ωσαφροδιε[	]φροδιτηφιλος
]χωναιολ[	]ολβιος
5]ερον[	

Τὸ κείμενο πὺ ἀποκτοῦμε ἀπὸ τὴ σύνδεση τῶν δύο ἀποσπασμάτων στὸς τρεῖς στίχους πὺ ταυτίζονται εἶναι τὸ ἀκόλουθο:

(10)]ν'τεω ι π ρ οσερχε...[.].δε
 ]ωσα φ ρ ο δ ι τ ηφίλος
 ]χωνατο λ βιος

Δέν νομίζω πώς μπορεί νά υπάρξη ἀμφιβολία γιά τήν ταύτιση ἢ παρουσία τῶσων κοινῶν στοιχείων σέ τρεῖς μέσα στίχους καί στήν ἴδια ἀκριδῶς θέση δέν μπορεί νά εἶναι συμπτωματική. Πρέπει λοιπόν νά ὑπῆρχαν δύο ἀντίγραφα ἀπό τὸ ἴδιο ποίημα στήν ἴδια συλλογή, καί αὐτὸ πρέπει νά τὸ ἔχουμε ὑπόψη στήν ἔρευνα καί τῶν ἄλλων ἀποσπασμάτων. Σοβαρότερο εἶναι ἓνα ἄλλο πρόβλημα: Μὲ τὸ σχῆμα — — υ — — υ — (ἢ καί: — υ — — υ —) δέν μπορεί νά καταλήγη οὔτε τὸ τροχαῖκό τετράμετρο οὔτε τὸ ἱαμβικό τρίμετρο. Παρουσιάζεται: λοιπόν ἡ ἀνάγκη γιά διόρθωση. Πῶς νά διορθώσῃ ἕμως κανεῖς ἓνα τόσο ἀποσπασματικὸ κείμενο;

Φροντιστήριο καθηγ. Γ. Θ. Κακριδῆ

ΜΕΡΟΠΗ Γ. ΔΕΡΒΙΣΟΠΟΥΛΟΥ

«ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ» ΕΚ ΤΗΣ ΟΝΟΜΑΤΟΔΟΣΙΑΣ

Διὰ ν' ἀποδείξῃ τὸ μεταγενέστερον τῶν μυθοπλαστιῶν περὶ τῶν ἐκ τοῦ Ἀγαμέμνονος διδύμων τῆς Κασσάνδρας, ὁ καθηγητῆς Σπ. Μαρινάτος ἐπικαλεῖται ὅτι «εἰς δὲ τὸν ἄλλον ἐδόθη τὸ ὄνομα τοῦ προπάππου (Πέλοψ), ὅπερ εἶναι συνήθεια ἐλληνική, ἄγνωστος εἰς τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν»¹. Τὸ ἐπιχείρημα δέν φαίνεται ὀρθόν. Ἡ συνήθεια εἶναι νά δίδεται εἰς τὸ νεογνὸν τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς πάππου καί οὐχὶ προπάππου², ἐμφανίζεται δὲ ἤδη εἰς τὴν Ἰλιάδα, ἐνθα³ πάππος καί ἔγγονος ὀνομάζονται Ὁρσίλοχος ἢ Ὁρτίλοχος⁴. Ἄλλ' ἐπὶ πλέον καί περὶ-

¹ Σπ. Μαρινάτου, Περὶ τοῦ νέου βασιλικῶς τάφου τῶν Μυκηθῶν, εἰς Γέρας Ἀντωνίου Καραμοπούλλου, Ἀθήνα 1953, (Ἐτ. Μακρῶ. Σπουδῶν, Ἐπιστ. Πραγμ., Σειρὰ Φιλ.-Θεολ., ἀρ. 9), σελ. 54-88, ἰδίᾳ σελ. 80 σημ. 4 ἐν τέλει.

² Βλ. Μ. Τσιτσικλή, Ἡ ὀνοματοδοσία εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας. Θέμις 65 (1954) 1129-1134, ἰδίᾳ 1133 στήλη α' κβ. (V. Τὸ συνήθως διδόμενον ὄνομα, §§ 9-10).

³ Ε 547-549. Ἐπὶ τοῦ προβλήματος ποίας ἐποχῆς θεομοὶ περιέχονται εἰς τὴν Ἰλιάδα καί τὰ ἐπη γενικώτερον, βλ. ἀντ' ἄλλου R. Köstler, Homerisches Recht, Wien 1950, σ. 7 κβ., ἰδίᾳ σελ. 8, ἐνθα ὑποστηρίζεται ὅτι εἰς ταῦτα ἀντικατοπτρίζονται συγχρόνως δύο πολιτισμοί, ὁ κρητομυκηναϊκὸς καί ὁ ἐλληνικὸς· δέον νά προστεθῇ ἐπ' εὐκαιρίᾳ ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καί θεομοὶ ὀφειλόμενοι εἰς ξενικὰς ἐπιδράσεις ἔχουν χαραῖς: τὰ ἴχνη των εἰς τοὺς ὁμηρικῶς στίχους.

⁴ Δι' ἀμφοτέρους ἀπαντοῦν ἀμφοτέραι αἰ γραφαί.

πτωσις ταυτότητος ὀνόματος προπάππου καὶ δισεγγόνου ἐμφανίζεται εἰς τὴν Ἰλιάδα· πρόκειται περὶ τοῦ ἥρωος τῶν Λυδῶν Γλαύκου¹.

Ὅμοίως ὁ Mireaux, διὰ τὴν στηρίξιν τὴν θεωρίαν του περὶ τῶν ἐπικῶν ποιητῶν, συγγενῶν μεταξύ των, ὑπὸ τὸ ὄνομα Ὅμηρος, γράφει ὅτι «il est d'un usage constant dans les familles de la Grèce antique que le petit - fils ou le petit - neveu prenne le nom du grand-père ou du grand - oncle»². Καὶ πάλιν τὸ ἐπιχείρημα, κατὰ τὸ ἥμισυ τουλάχιστον, δὲν εἶναι ὀρθόν. Οὕτε συνήθεια, ἀλλ' οὔτε καὶ παράδειγμα ὑπάρχει³ νὰ δίδεται εἰς τὸν μικρανεψιὸν τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου θεοῦ.

ΜΙΧ. Ι. ΤΣΙΤΣΙΚΛΗΣ

ΠΑΝΑΓΙΑ ΚΑΜΑΡΙΩΤΙΣΣΑ

Γράφων ἄλλοτε διὰ τὴν Καταφυγὴν καὶ τὴν θέσιν, ὅπου αὕτη εὐρίσκετο, ἐχρησιμοποίησα ἐν δωρητήριον ἔγγραφον τοῦ ἔτους 1356 ἀποκείμενον εἰς τὴν Μονὴν Βατοπεδίου, εἰς τὸ ὅποιον ἀναφέρεται ἡ «γειτονία τῆς Καταφυγῆς». Τὰ διὰ τοῦ ἔγγραφου τούτου δωρούμενα εἰς τὴν Μονὴν Βατοπεδίου ἦσαν μερικὰ οἰκήματα, καθὼς καὶ ναὸς τῆς Παναγίας Καμαριωτίσσης μεταξύ αὐτῶν εὐρισκόμενος⁴. Μὲ τὴν ἐκκλησίαν αὐτὴν τῆς Παναγίας Καμαριωτίσσης δὲν ἠσυχολήθην τότε περισσότερο, διότι ἡ περὶ αὐτῆς ἔρευνα εὐρίσκετο ἔξω τοῦ θέματός μου. Παρατήρησα μόνον ὅτι τὸ ἐπίθετον Καμαριώτισσα ἐσχετίζετο πιθανῶς πρὸς τὸν κτήτορα⁵.

Κατὰ τρόπον ἀληθῶς παράδοξον, ἡ μνεῖα τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Καμαριωτίσσης εἰς τὸ δωρητήριον τοῦτο ἔγγραφον τῆς Μονῆς Βατοπεδίου, ποὺ ἐχρησιμοποίησα εἰς τὸ μικρὸν βιβλίον μου μόνον διὰ ν'

¹ Z 155, Z 196-197, Z 206. Δὲν ἔχει σημασίαν ὅτι πρόκειται περὶ Λυδοῦ καὶ οὐχὶ Ἑλλήνου (πάντως ἡ καταγωγὴ τοῦ Γλαύκου ἐμφανίζεται ἑλληνικῆ), καθ' ὅσον εἰς τὴν Ἰλιάδα δὲν ὑφίσταται διαφορὰ μεταξύ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῶν ἀντιπάλων. Βλ. W. Erdmann, Die Ehe im alten Griechenland, München 1934 (Münch. Beitr., Heft 20), σελ. 89.

² E. Mireaux, Les poèmes homériques et l'histoire grecque I - II, Paris 1948-1949, I σελ. 329.

³ Ἐξ ὧν ἔχω ἐρευνήσει δὲν ἀνεῦρον τοιοῦτον παράδειγμα. Ἐὰν παρὰ ταῦτα ὑφίσταται, δὲν νομίζω ὅτι θὰ εἶναι ἀπόρροια σχετικοῦ θεσμοῦ.

⁴ A. Συγγουλοῦλου, Συμβολαὶ εἰς τὴν τοπογραφίαν τῆς βυζαντινῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1949, σ. 15.

⁵ Ἐνθ' ἂν. σ. 15, σημ. 2.

ἀποδείξω ὅτι ἡ Καταφυγή ἔδωκε τὸ ὄνομα εἰς συνοικίαν (γειτονίαν) διάφορον τῆς συνοικίας τῆς Ἀχειροποιήτου, ὅπου παλαιότεροι ἐρευνηταὶ ἐτοποθέτουν τὴν Καταφυγὴν¹, ἐγένετο ἀφορμὴ μεγάλης συγχύσεως καὶ διαστάσεως γνώμων. Ὁ κ. Σωτηρίου, ἐπιμένων εἰς τὴν ἐσφαλμένην ἐρμηνείαν τοῦ ἐγγράφου τούτου, ὅσον ἀφορᾷ τὴν Καμαριώτισσαν, ἐξακολουθεῖ νὰ ὑποστηρίζῃ, ὅτι «Καταφυγὴ μὲν εἶναι στοά, ἡ δὲ Καμαριώτισσα ναός, δυνάμενος νὰ ταυτισθῇ ἐκ τῆς πληροφορίας τοῦ δωρητηρίου² πρὸς τὴν Παναγίαν τῶν Χαλκέων»³.

Νομίζω λοιπὸν ἀπαραίτητον, πρὸς ὀριστικὴν λύσιν τοῦ ζητήματος, νὰ ἐκθέσω ἐνταῦθα τὴν ἱστορίαν τῆς Παναγίας Καμαριωτίσσης, ἵνα ἀποδειχθῇ, ὅτι μετὰ τοῦ ναοῦ τούτου καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας τῶν Χαλκέων οὐδεμίαν ἀπολύτως σχέσιν ὑπάρχει. Εἰς τὴν παρακολούθησιν τῶν τυχῶν τῆς ἐκκλησίας τῆς Καμαριωτίσσης μᾶς βοηθεῖ εὐτυχῶς σειρά ἐγγράφων τῆς Μονῆς Βατοπεδίου πρὸ πολλοῦ δημοσιευμένων, καθὼς καὶ ἄλλαι πληροφορίες ἀπὸ μακροῦ ἐπίσης γνωσταί.

Ἐκθέτω ἐνταῦθα κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν τὰς εἰδήσεις ταύτας :

1356. Ὁ Μέγας Παπίας Ἀλέξιος Τζαμπλάκων⁴, γενόμενος μοναχὸς μετὰ τὸ ὄνομα Ἀρσένιος εἰς τὴν Μονὴν Βατοπεδίου, ὅπου καὶ ἀπέθανε, ἀφιερώνει εἰς αὐτὴν διὰ τοῦ κατὰ τὸ 1356 γενομένου ἐγγράφου, ἐκτὸς ἐνὸς κτήματος παρὰ τὸν Γαλλικὸν ποταμὸν, καὶ τὴν ἐντὸς τῆς Θεσσαλονίκης, κατὰ τὴν γειτονίαν τῆς Καταφυγῆς, ἀκίνητον περιουσίαν του. Αὕτη ἀπετελεῖτο ἀπὸ μερικὰ οἰκήματα, ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας Καμαριωτίσσης καὶ ἀπὸ «ἀνετον», δηλαδὴ ἐλεύθερον οἰκημάτων χωρὸν περὶ αὐτὰ χρησιμοποιούμενον ὡς περιβόλιον. Ἡ σχετικὴ πρὸς τὰ εἰς Θεσσαλονικίαν εὕρισκόμενα ἀκίνητα περικοπὴ τοῦ ἐγγράφου ἔχει ὡς ἔξης⁵ : «Ὡσαύτως μετὰ τούτων ἀφιερῶ ὁμοίως καὶ παραδίδωμι πρὸς τὴν τοιαύτην τοῦ Βατοπεδίου μονὴν καὶ τὰ ἐντὸς μὲν τῆς θεοσώτου πόλεως Θεσσαλονίκης καὶ κατὰ τὴν γειτονίαν τῆς Καταφυγῆς δεσποτικῶς προσόντα μοι ὕσα καὶ οἷα δοῦνται τὴν σήμερον οἰκήματα μετὰ καὶ τοῦ ἐκεῖσε πανσέπιου καὶ θείου ναοῦ τοῦ εἰς ὄνομα τιμωμένου τῆς πανυπεράγου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἐπωνυμιωμένης τῆς Καμαριωτίσσης, καὶ τοῦ περὶ αὐτὰ ἀνετον ὄσου καὶ οἷου τοπίου τοῦ καὶ νῦν ὡς εἰς περιβόλιον ἐνεργουμένου».

¹ Αὐτόθι, σ. 13 κέ.

² Δηλ. τοῦ ἐγγράφου τῆς Μονῆς Βατοπεδίου.

³ Ἑλληνικά 14 (1955) 158.

⁴ Περὶ τοῦ Ἀλεξίου Τζαμπλάκωνος λαβόντος τὸ μοναχικὸν ὄνομα Ἀρσένιος βλ. *St. Binon* ἐν *BZ* 38 (1938) 383.

⁵ Αὕτη ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδ. Γρηγόριος Παλαμᾶς 11 (1927) 366 (μετὰ τὴν σ. 391 ἀρχίζει νέα σελίδωσις ἀπὸ σ. 343).

1373. Είς άλλο έγγραφον τῆς Μονῆς Βατοπεδίου φέρον τὸ ἔτος 1373¹ γίνεται καὶ πάλιν μνεῖα τῆς δωρεᾶς τοῦ Ἀρσενίου Τζαμπλάκωνος. Ἀπὸ τὸν καιρὸν ἀκόμη ποῦ ὁ δωρητὴς εὐρίσκετο εἰς τὴν ζωὴν τὰ οἰκήματα ἦσαν ἠρειπωμένα, λόγῳ «τῶν συγχύσεων, αἱ πολλάκις διὰ τὴν τῶν πραγμάτων ἀνωμαλίαν ἐν Θεσσαλονίκῃ γεγόνασι». Εἰς τὰς συγχύσεις καὶ τὴν ἀνωμαλίαν τῶν πραγμάτων θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ διᾶδωμεν τὴν στάσιν τῶν Ζηλωτῶν. Τὴν ἰδίαν τύχην εἶχε καὶ ὁ «ἐν τῇ τοιαύτῃ κατοικίᾳ» ναός, δηλαδή ἡ Παναγία Καμαριώτισσα, «συμμετασχὼν καὶ αὐτὸς τῆς κοινῆς συγχύσεως καὶ τὰ πλεῖστα καὶ κάλλιστα ἀφηρημένους». Ἡ Μονὴ Βατοπεδίου, παραλαβοῦσα τὰ κατεστραμμένα ταῦτα κτήρια, ἀφῆρσεν ἐξ αὐτῶν τὸ χρήσιμον οἰκοδομικὸν ὑλικὸν καὶ ἀφῆκε τὸν τόπον γυμνόν, ὅπως ἐπίσης ἀφῆκε καὶ «τὰ περιλειφθέντα τῆς ἐκκλησίας ἧ καὶ αὐτὰ μετ' ὀλίγον παρὰ τοῦ βουλομένου παντὸς κατὰ μικρὸν ἀφαιρούμενα γέγονεν ἔρημα παντελῶς τοσοῦτον, ὡς τὸν μὲν ναὸν αὐτὸν καὶ τὰ τούτου ἱερὰ ἄδυνα, ὃ φρικτοῦ πράγματος καὶ ἀκούσματος, ἀφοδευτήρια γενέσθαι καὶ κοπρίων ἀνθρωπίνων ὑποδοχὴν...». Οὕτω «ἀπὸ τῆς ὄλης τοῦ μεγάλου παπίου (δηλ. τοῦ δωρητοῦ Ἀρσενίου Τζαμπλάκωνος) δεσποικίας καὶ κατοικίας» δὲν ἔμειναν παρὰ δύο μόνον κίονες καὶ εὐτελής τοῖχος ἐκ ξηρολιθίας «ἡμελημένου καὶ εὐτελοῦς τροχάλου», καθὼς καὶ τρία κελλία.

Κατὰ τὸ ἔτος λοιπὸν 1373 οἱ δύο «ἐνδοξότατοι ἄρχοντες», ἀδελφοὶ πιθανῶς ἡ Ἰσως πατήρ καὶ υἱός, Μιχαὴλ Κυπριανός καὶ Κωνσταντῖνος Κυπριανός², ἔρχονται εἰς συμφωνίαν μετὰ τὴν Μονὴν Βατοπεδίου νὰ παραλάβωσι τὸν χώρον ἐπὶ ἐνοικίῳ ἑκατὸν ὑπερπύρων καὶ δι' ἐξόδων τῶν ἀναορθῶσαι τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκαταστήσαι σχῆμα καὶ κάλλος» καὶ νὰ ἐπανακτίσουν τὰ οἰκήματα, ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα τῆς ἐνοικιάσεως τῶν ὁποίων νὰ πορίζεται ἡ ἐκκλησία, δηλαδή ἡ Καμαριώτισσα, τὰ ἀπαιτούμενα διὰ τὴν συντήρησίν τῆς ἑξοδα³.

¹ Ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδ. Γρηγόριος Παλαμάς 4 (1920) 631 κέ.

² Εἰς τὸ δημοσιευθὲν κείμενον ἡ φράσις ἔχει ὡς ἑξῆς: «...πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἐνδοξοτάτους τὸν τε Κυπριανὸν καὶ Μιχαὴλ καὶ τὸν Κυπριανὸν καὶ Κωνσταντῖνον...». Νομίζω ὅτι πρόκειται περὶ παραναγνώσεως, τοῦ κῆρ ἐκληφθέντος ὡς καί. Κατὰ τὴν γνώμην μου τὸ κείμενον δεόν ν' ἀναγνωσθῆ: «...τοὺς ἐνδοξοτάτους τὸν τε Κυπριανὸν κῆρ Μιχαὴλ καὶ τὸν Κυπριανὸν κῆρ Κωνσταντῖνον...».

³ Ὁ ἐκδότης τοῦ ἐγγράφου νομίζει ὅτι ἡ συμφωνία δὲν ἐξετελέσθη, καὶ τοῦτο διότι τὸ ἐγγράφον δὲν φέρει ὑπογραφάς (ἐνθ' ἂν. σ. 633 σημ.). Ἀπὸ τὸ ἐπόμενον ὁμοῦς ἐγγράφον ποῦ θὰ ἐξετάσωμεν προκύπτει ὅτι ἡ ἐκτέλεσις τῆς συμφωνίας εἶχεν ἀρχίσει.

1376. Τρία ἔτη ἀργότερον, τὸ 1376, ἕτερον ἔγγραφον τῆς Μονῆς Βατοπεδίου¹ μᾶς δίδει πληροφορίας περὶ τῶν ἡρειπωμένων οἰκημάτων καὶ τοῦ ἐπίσης ἡρειπωμένου ναοῦ τῆς Καμαριωτίσσης, τὰ ὅποια καὶ πάλιν γράφεται ὅτι εὐρίσκοντο «κατὰ τὴν γειτονίαν τῆς Καταφυγῆς». Εἰς τὸ ἔγγραφον αὐτὸ ἀναφέρεται μόνον ὁ Κωνσταντῖνος Κυπριανός, ἴσως διότι ὁ Μιχαὴλ Κυπριανός δὲν θὰ εὐρίσκετο πιθανῶς πλέον εἰς τὴν ζωὴν. Ὁ Κωνσταντῖνος Κυπριανός ἀνακεφαλαιώνει πρῶτον τὰ τοῦ θλου ζητήματος: «Ἐπειδὴ γὰρ πρὸ καιροῦ τινὸς ἐξελαβόμεν ἀπὸ τῆς τοιαύτης σεβασμίας μονῆς μέρος τι ἀρκικὸν τῆς προσοῦσης αὐτῆ ἀνεῖου αὐλῆς κατὰ τὴν γειτονίαν τῆς Καταφυγῆς, ἣτις δὴ αὐλὴ μετὰ πάντων τῶν δικαίων καὶ προνομίων αὐτῆς καὶ ἣς ἔχει ἐν αὐτῇ ἡμελημένης ἐκκλησίας, περιῆλθε τῇ τοιαύτῃ μονῇ ἀπὸ τοῦ μεγάλου παπίου ἐκείνου τοῦ Τζαμπλάκωνος καὶ συνεφώνησα διδόναι κατ' ἐνιαυτὸν χάριν τέλους τοῦ τοιοῦτου τόπου ὅσον δῆτα καὶ συνεφώνησα, μετέχειν δὲ τὰς ἐν αὐτῷ γενησομένας βελτιώσεις εἰς διηρέκειαν...». Κατόπιν προσθέτει, ὅτι κατὰ τὴν διαρρέουσαν τριετίαν «ἠοξάμην δὲ καὶ ἐβελτίωσα καὶ μέρος τι ἀπὸ τῆς τοιαύτης ἐκλήσεως...». Τέλος ζητεῖ ὠρισμένας τροποποιήσεις εἰς τοὺς ὅρους τῆς παραχωρήσεως, τὰς ὁποίας καὶ ἀποδέχεται ἡ Μονὴ Βατοπεδίου. Ὁ Κωνσταντῖνος Κυπριανός εἰς τὸ νέον τοῦτο συμφωνητικὸν ὑπόσχεται ὅτι τὸ πρῶτον ἔργον ποῦ θὰ ἐπιχειρήσῃ θὰ εἶναι ἡ ἀνέγερσις τοῦ ναοῦ: «Ἐἶνα προηγουμένως μὲν κατὰ τὴν ὀφειλομένην τοῖς χριστιανοῖς εὐνοίαν πρὸς Θεὸν περιποιήσομαι τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τὸ δυνατὸν...». Κατόπιν δὲ θὰ προσῆ εἰς τὴν κατὰ δύναμιν ἀνοικοδόμησιν καὶ βελτίωσιν τῶν οἰκημάτων.

Ἐκ τῶν τριῶν λοιπῶν αὐτὰ ἔγγραφα τῆς Μονῆς Βατοπεδίου προκύπτει τὸ σαφέστατον συμπέρασμα, ὅτι μέχρι τοῦ ἔτους 1376 ὀλίγα μόνον εἰρήπια ἐσώζοντο ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας Καμαριωτίσσης.

Ἄλλὰ, προτοῦ προχωρήσωμεν εἰς τὰ λοιπὰ συμπεράσματα, τὰ ὅποια ἐξάγονται ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα ἔγγραφα, εἶναι ἀνάγκη νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς Καμαριωτίσσης.

Φαίνεται πολὺ πιθανὸν ὅτι αἱ ἐργασίαι, τὰς ὁποίας εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦ 1376 ὑπόσχεται νὰ ἐκτελέσῃ ὁ Κωνσταντῖνος Κυπριανός, ἔγιναν πράγματι. Περὶ τούτου δὲν ἔχομεν βεβαίως σαφῆ μαρτυρίαν. Ἐκ μίαν ὁμως πληροφορίαν, τὴν ὁποίαν μετ' ὀλίγον θὰ παραθέσωμεν, δύναται νὰ θεωρηθῆ βέβαιον ὅτι τὰ ἀνακτισθέντα κελλία μετὰ τῆς ἀνοικοδομηθείσης ἐκκλησίας ἀπετέλεσαν, ἄγνωστον πότε, ἰδίαν μικρὰν μονὴν, τὴν Μονὴν τῆς Καμαριωτίσσης, ἢ ὁποία ἐξηκολούθησε νὰ εὐρίσκειται ἐν ἐνεργείᾳ καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, διατηροῦσα μᾶ-

¹ Ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδ. Γρηγόριος Παλαμᾶς 3 (1919) 221 κέ.

λιστα κατά τόν 17ον ακόμη αιώνα σχολήν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Τήν πολυτίμον αὐτήν πληροφορίαν μᾶς διέσωσε σημείωμα τοῦ ἔτους 1682 εἰς κώδικα περιέχοντα τὸ ἔργον τοῦ Συμεῶν Θεσσαλονίκης «Διάλογος κατὰ αἰρέσεων», πού εἶδεν ὁ Σπ. Λάμπρος εἰς τήν Βουδαπέστην. Τὸ ση· μείωμα τοῦτο ἔχει, κατὰ τήν δημοσίευσιν τοῦ Λάμπρου¹, ὡς ἐξῆς: «*Ἐγράφη τὸ παρὸν βιβλίον ὁ ἐκκλησιαστικὸς διάλογος παρ' ἐμοῦ Γρηγορίου ἱερομονάχου Κονταρῆ ἐλαχίστου τῶν διδασκάλων ἐν τῇ περιφήμῳ Θεσσαλονικῇ μαθητὰς διδάσκοντος ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ τῆς Καμαριωτίσσης ἐν ἔτει ,αχρβ' ἐλαφιβολιῶνος τρίτῃ ἰστιαμένου.*

Ἐκτοτε οὐδὲν πλέον περὶ τῆς μονῆς καὶ τοῦ ναοῦ εἶναι γνωστὸν καὶ οὐδεμία σήμερον τούτων ἀνάμνησις ὑπάρχει.

Αὐταὶ εἶναι αἱ πληροφορίες αἱ προκύπτουσαι καὶ ἀπὸ τὰ μέχρι τοῦδε δημοσιευθέντα ἔγγραφα τῆς Μονῆς Βατοπεδίου, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι θὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ἀκόμη σχετιζόμενα πρὸς τὴν Παναγίαν τὴν Καμαριώτισσαν, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὸ σημείωμα τοῦ κώδικος τῆς Βουδαπέστης.

Αἱ πληροφορίες αὐταὶ μᾶς ὀδηγοῦν εἰς τὸ θετικώτατον συμπέρασμα, ὅτι ἡ Παναγία ἢ Καμαριώτισσα κατ' οὐδένα τρόπον θὰ ἠδύνατο νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν Παναγίαν τῶν Χαλκῆων. Τὸν ταυτισμὸν τοῦτον ἀποκλείει ἐντελῶς κατὰ πρῶτιστον λόγον τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Καμαριώτισσα μέχρι τοῦλάχιστον τοῦ 1376 ἦτο ἐρείπιον, ἐνῶ ἡ Παναγία τῶν Χαλκῆων ἀπὸ τῆς κτίσεώς της κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα οὐδέποτε φαίνεται νὰ ἠρειπώθη καὶ γ' ἀνεκτίσθη σχεδὸν ἐκ θεμελίων, ὅπως ἡ Καμαριώτισσα. Τοιαύτην ἀνάκτισιν τῆς Παναγίας τῶν Χαλκῆων ἀποκλείουν ἀπολύτως καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ οἰκοδόμημα οὐδεμίαν τοιαύτην ἐνδειξιν παρουσιάζει, ἀλλὰ προπάντων τὸ ὅτι ἐντὸς τοῦ μνημείου διασώζεται ἡ ἀρχικὴ διὰ τοιχογραφίων διακόσμησις, ἡ ὁποία εἶναι, κατὰ τὸ μέγιστον αὐτῆς μέρος, σύγχρονος, ὡς γνωστὸν, πρὸς τὴν Ἱδρυσιν τοῦ ναοῦ κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα.

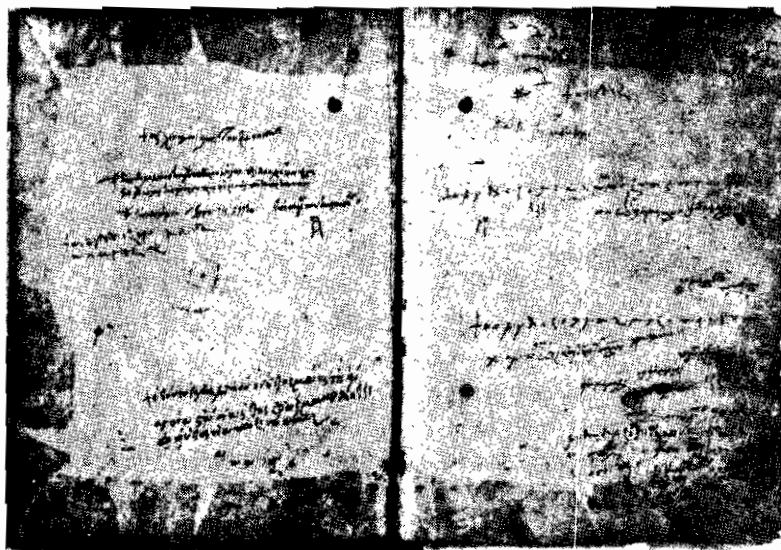
Ἀπὸ τὸ σημείωμα ἐξ ἄλλου τοῦ ἔτους 1682 εἰς τὸν κώδικα τῆς Βουδαπέστης, ὅπου μνημονεύεται Μονὴ τῆς Καμαριωτίσσης, προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι διάφοροι ἦσαν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης αἱ τύχαι τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ἡ Καμαριώτισσα διετερήθη καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας ὡς τὸ Καθολικὸν μικρᾶς μονῆς, ἐνῶ ἡ Παναγία τῶν Χαλκῆων μετεβλήθη εἰς τζαμί, εἰς τοῦτο δὲ πιθανώτατα δρείλεται καὶ ἡ διάσωσίς της. Ἀπεναντίας τῆς Καμαριωτίσσης μετὰ τὸ 1682 χάνομεν πλέον τὰ ἴχνη, σήμερον δὲ οὔτε ἡ ἀνάμνησίς της δὲν διεσώθη εἰς τὴν Θεσσαλονικίην.

Α. ΕΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

¹ Ν. Ἑλληνομνήμων 8 (1911) 78.

ΕΙΣ ΑΚΟΜΗ ΚΩΔΙΞ ΕΚ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΑΓΙΑΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΣ:
PARISINUS GRAECUS 1192

Εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ J. Darouzzès (REB 12 [1954] 45-57) συνταχθέντα κατάλογον τῶν κωδίκων, οἱ ὅποιοι ἀνήκον ἄλλοτε εἰς τὴν παρὰ τὴν Θεσσαλονίκην μονὴν τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας καὶ τώρα εὐρίσκονται εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην Παρισίων, δὲν ἀναφέρεται ὁ σπουδαιότερος, νομίζω, καὶ πάντως ὁ ὠραιότερος ἐξ αὐτῶν, κώδιξ Parisinus Graecus 1192, περιέχων ἐξ ὀλοκλήρου ὁμιλίαν τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Ἰσιδώρου († 1396). Ὅτι ὁ κώδιξ ἀνήκεν ἄλλοτε εἰς τὴν ρηθείσαν μονὴν τὸ εἶχεν ἤδη διαπιστώσει ὁ Ehrhard εἰς

τὸ κατὰ τὸ 1943 ἐκδοθέν μνημειῶδες ἔργον του, τὸ εἶχον δὲ ἀναφέρει καὶ ἐγὼ εἰς τὴν ἐκδοσιν τῶν περὶ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ὁμιλιῶν τοῦ Ἰσιδώρου¹.

Ὡς διαπιστοῦται ἐκ τῆς ἐνταῦθα δημοσιευομένης εἰκόνας, εἰς τὸν κώδικα (f. 1v) ὑπάρχει τὸ χαρακτηριστικὸν γράμμα Α καὶ τὸ κτητορικὸν σημεῖωμα: *ἔτοῦτο τὸ βιβλίον ηνέτης μανῆς τις ἁγίας ἀναστασίας τῆς φαρμακολυτρίας καὶ υἱος τοῦ ἀπωξενώ(σει) ἀπὸ...* Ὁ Τα-

¹ Ἰσιδώρου, ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, Ὁμιλῖαι εἰς τὰς ἑορτὰς τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Θεσσαλονίκη 1954, σ. 15 καὶ 81-82, ὅπου καὶ ἡ ἄλλη βιβλιογραφία.

fragili υπήρξεν ὁ πρῶτος ὅστις ἐπέστησε τὴν προσοχὴν τῶν μελετητῶν εἰς τὴν ὥραιαν ἐπένδυσιν τοῦ κώδικος καὶ ἐδημοσίευσε τὴν ἐπ' αὐτοῦ χαρακτηριστικὴν σφραγίδα μὲ τὴν λέξιν «Θεσσαλονίκη».

ΒΑΣ. ΛΑΟΥΡΔΑΣ

ΝΕΟΣ ΚΩΔΙΞ ΤΟΥ ΜΑΛΑΞΟΥ

Εἰς τὴν πολύτιμον συλλογὴν παλαιῶν βιβλίων, φυλλαδίων καὶ χαλκογραφιῶν τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐφημερίδος «Μακεδονία» κ. Ι. Ἰωαννίδου προσετέθη πρὸ ὀλίγων μηνῶν ἐξ ἀγορᾶς ἀξιόλογος κώδιξ τοῦ Νομοκάνονος τοῦ Μαλαξοῦ. Ὁ κώδιξ, διαστάσεων 26,5 × 18,5 ἐκ., ἐκ τουρκικοῦ χάρτου, ἀποτελεῖται ἀπὸ 946 σελίδας, ἐξ ὧν λευκαὶ πέντε μόνον, ἔχει δὲ γραφῇ ἀπὸ ἐξησκημένην χεῖρα, ἂν καὶ μετὰ πολλῶν ὀρθογραφικῶν λαθῶν. Οἱ τίτλοι τῶν κεφαλαίων τοῦ ἔργου, τὰ κοσμήματα καὶ τὰ ἀρχικά εἶναι δι' ἐρυθρᾶς μελάνης. Τὰ περιεχόμενα τοῦ κώδικος ἔχουν ὡς ἀκολούθως.

Σελ. 1 - 444. *Νόμιμον ἐκλελεγμένον τοῖς ἀπανταχοῦ χριστιανίμοις λαοῖς. ἱερωμένοις τε καὶ λαϊκοῖς. ἐν Κυρίῳ χαίρειν ἀεὶ.*

Σελ. 445 - 446 λευκαί.

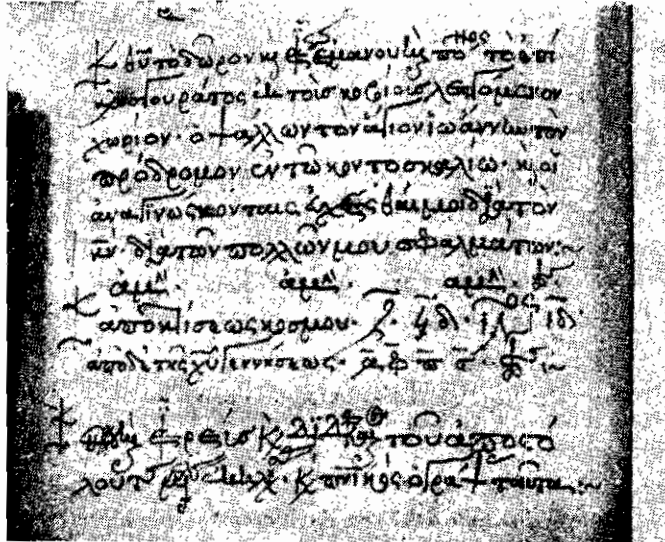
Σελ. 447 - 561. *Βιβλίον χρονογραφῆ(ας) ἐξήγησις τῆς ρωμαίων βασιλείας ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἀρχομένη, ἕως τῆς βασιλείας κυροῦ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ.*

Σελ. 562 - 932. *Βιβλίον χρονογραφικὸν δευτέρον ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς βασιλείας Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ καὶ καταλήγον ἐως τῆς βασιλείας κυροῦ Νικηφόρου τοῦ Βοτανιάτου.*

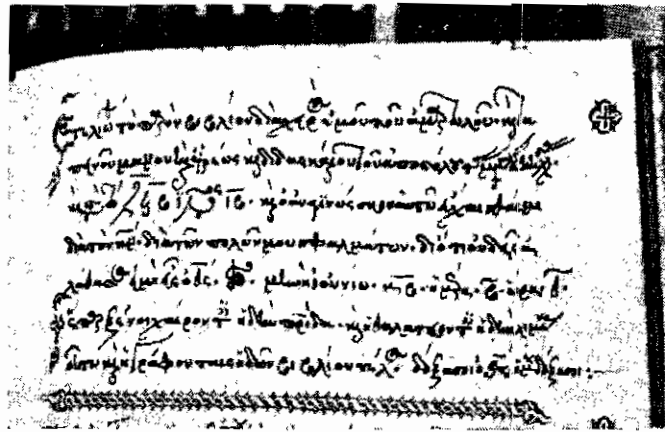
Σελ. 933 - 944. *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου ἑμίλια εἰς τὸ πῶς ὁ Ἀδάμ τὴν ψυχὴν ἔλαβεν ὅτε ἐπλάσθη καὶ εἰς τὸ πάθος τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.*

Ὁ κώδιξ ἔχει τρία βιβλιογραφικὰ σημεῖώματα. Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν, εἰς τὸ τέλος τοῦ Νομοκάνονος, σελ. 444, ἔχει ὡς ἑξῆς (εἰκ. 1): Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ ἱερέως Ἐμανουὴλ πόνος τὸ ἐπίκλη Σγουράτιος ἐκ τοὺς Κοβίους λεγόμενον χωρίον. ὁ ψάλλον τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον ἐν τῷ Κοινοκαλίῳ. καὶ οἱ ἀναγινώσκονταὶ εὐχεσθαί μοι διὰ τὸν Κ(ύριον). διὰ τῶν πολλῶν μου σφαλμάτων. ἀμήν. ἀμήν. ἀμήν. Ἀπὸ κτίσεως κόσμου ζ'δ', ἰνδ. ιδ', ἀπὸ δὲ τῆς Χ(ριστοῦ) γεννήσεως, ἀφ'ης' [1586]. † Μανουὴλ ἱερεὺς καὶ διδάσκαλος τοῦ ἀποστόλου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καὶ πνευματικὸς ὁ γράψας ταῦτα. Τὸ δευτέρον βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα εὑρίσκεται εἰς τὸ τέλος τοῦ δευ-

τέρου τμήματος του χρονογράφου, σελ. 933, και ἔχει: ὡς ἐξῆς (εἰκ. 2)
 Ἐτελιώθη τὸ παρὸν βιβλίον διὰ χειρὸς ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ και τα-
 πεινοῦ Μανουὴλ ἱερέως και διδασκάλου τοῦ ἀποστόλου τῆς μεγάλης

Εἰκ. 1.

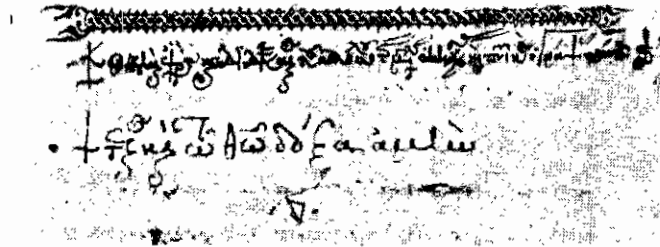

Εἰκ. 2.

ἐκκλησίας. κατὰ τὸ ζηβ' ἰνδ. εβ' [1584] και ὁ ἀναγινώσκων αὐτῷ
 εὐχαισθαί με διὰ τὸν Κ(ύριο)ν, διὰ τῶν πολῶν μου σφαλμάτων, διότι
 οὐδεὶς ἀλάθαιος εἰμὴ εἰς ὁ Θ(εός)ς. Μηνὴ ἰουλίω κβ'. ἡμέρα β'. ὥρα θ'.
 ὡσπερ ξένοι χαίροντες ἤδη π(α)τρίδα και ἡ θαλατεύοντες ἤδη λιμένα

οὔτω καὶ ἡ γράφονταις ἡδῶν βιβλίου τέλος. δόξα σοι ὁ Θεός ἡμῶν δόξα σοι. Τὸ τρίτον βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα, εἰς τὸ τέλος τοῦ κώδικος, σελ. 944, ἔχει: ὡς ἔξῃς (εἰκ. 3): *Μανουὴλ ἱερεὺς καὶ διδάσκαλος τοῦ ἀποστόλου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καὶ πνευματικὸς ὁ γράψας ταῦτα τέλος καὶ τῷ θεῷ δόξα ἀμήν.*

Ἡ Νομοκάνων ἀποτελεῖται ἀπὸ 308 (τῆ) κεφάλαια, ἀκολουθεῖται δὲ ἀπὸ τρία τμήματα (σελ. 410-444) ἀνευ ἀριθμήσεως. Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν φέρει τίτλον *Τὰ ὁφίκια τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ὡς εὐρίσκονται σήμερον, τιμωμένα ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ παναγιωτάτου πατριάρχου ἡμῶν αὐθεντοῦ καὶ δεσπότου τοῦ οἰκονομικοῦ κυροῦ Ἱερεμίου κατὰ τὸ ζ΄ ἔτος ἐν μηνὶ σεπτεμβρίῳ, ἰνδ. ια'* [1582]. Ἀκολουθεῖ κατάλογος 59 ἀξιωματῶν (σελ. 410-412) καὶ ἐπε-

Εἰκ. 3.

ται τὸ δεύτερον τμήμα ὡδε ἀριθμοῦντε αἱ αἰκκλησίαις τῆς πόλεως καὶ τοῦ Γαλατῆ (σελ. 412-413), μετ' αὐτὸ δὲ τὸ τρίτον τμήμα, φέρον τὸν τίτλον *Περὶ τοῦ πῶς νὰ ἐτιμᾶζεται ἕκαστος χριστιανὸς εἰς τὴν ἁγίαν ἐξομολόγησιν καὶ πῶς νὰ ἐξομολογᾶται, τρόπος βραχὺς καὶ ὠφέλιμος ἀπὸ πολλῶν πνευματικῶν διδασκιάδων ἐξαπλοσμένος καὶ ἀπὸ πολλῶν σοφῶν ἐπιμελείας βαλμένος* (σελ. 413-444). Εἰς τὸ τέλος τῆς μικρᾶς εἰσαγωγῆς τοῦ τμήματος αὐτοῦ (σελ. 415) εὐρίσκεται ἡ ἀκόλουθος χρονολογικὴ ἐνδειξις. *Ἐνέτειῃσι ἔτει ἀπὸ τῆς ἐνοσάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀφξ' [1567].*

Νομοκάνονες τοῦ Μαλαξοῦ, ἀντιγραφέντες κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα, ἔχουν διασωθῆ μόνον ὀκτώ, κατὰ τὸν Δ. Γκίνην, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀσχοληθῆ ἐπανειλημμένως μὲ τὴν ἐργασίαν τοῦ Μαλαξοῦ¹. Ἐκ τῶν κωδίκων αὐτῶν παλαιότερος εἶναι ὁ τῆς μονῆς τοῦ Λειμῶνος τῆς Λέσβου, γραφείς

¹ Δ. Γκίνη, Ἐπὶ τοῦ νομοκάνονος τοῦ Μαλαξοῦ. Ἑλληνικά 7 (1934) 99-103. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ εἰς φράσιν κοινὴν παράφρασις τοῦ νομοκάνονος τοῦ Μαλαξοῦ. Ἑλληνικά 8 (1935) 29-47. Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ νομοκάνων τοῦ Μαλαξοῦ ὡς πηγὴ δικαίου τοῦ μετὰ τὴν ἄλωσιν Ἑλληνισμοῦ. Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 13 (1938) 396-401.

τὸ 1567. Εἰς τοὺς δὲ αὐτοὺς δέον νὰ προστεθῇ τῶρα καὶ ὁ περιγραφόμενος ἐνταῦθα, ὁ ὁποῖος εἰς μὲν τὸ τέλος τοῦ Νομοκάνονος φέρει τὴν χρονολογίαν 1586, εἰς δὲ τὸ τέλος τοῦ πρώτου μέρους τοῦ χρονικοῦ τὴν χρονολογίαν 1584. Ἡ χρονολογία 1567 εἰς σελ. 415 εἶναι βεβαίως ἡ χρονολογία καθ' ἣν ἐγράφη ἡ εἰσαγωγή, ὅχι ἡ τῆς ἀντιγραφῆς τῆς. Ἡ χρονολογία 1582 καὶ ἡ μνεία τοῦ Ἱερεμίου ἀνάγουν τὸ σημεῖωμα αὐτὸ εἰς τὴν δευτέραν πατριαρχίαν τούτου (1580-1584)¹. Εἰς τὸ γνωστὸν ἤδη ἀπὸ τὴν ἐκδοσιν τοῦ Κ. Ι. Δουβουνιώτου προλογικὸν σημεῖωμα τοῦ Μαλαξοῦ (σελ. 2-3 τοῦ κώδικος) παραδόξως ἀναφέρεται ὡς χρονολογία συγγραφῆς τοῦ ἔργου ἐν ἔτει ζ' ἰνδ. ζ' ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ἐν μηνὶ Μαΐῳ ις' [1582], προφανῶς ὅμως πρόκειται περὶ ἀδελφείας τοῦ κωδικογράφου, διότι εἶναι γνωστὸν ἀπὸ ἄλλας μαρτυρίας ὅτι ἡ εἰς ἀπλὴν γλῶσσαν σύνταξις τοῦ Νομοκάνονος ἐγένετο τὸ 1562-63².

Σύγκρισις τῶν τίτλων τῶν 308 κεφαλαίων τοῦ Νομοκάνονος εἰς τὸν ἡμέτερον κώδικα (σελ. 3-33) πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Δουβουνιώτου δημοσιευθέντα πίνακα ἐκ τοῦ χειρογράφου Κολουβά (εἰς ἀρχαῖζουσας γλῶσσας) δεικνύει ὅτι ὁ ἡμέτερος ἔχει μὲν τὰ κεφάλαια εἰς τὴν ἰδίαν, ὅπως καὶ τὸ χειρόγραφον Κολουβά, τάξιν, παραλείπει ὅμως ἐνδιαμέσως πολλὰ κεφάλαια. Τοῦτο, ὅπως ἐδειξαν ἤδη ὁ Δουβουνιώτης καὶ ὁ Γκίνης, εἶναι σὺνήθης χαρακτηριστικὸν τῶν κωδίκων τοῦ Νομοκάνονος, οἱ ὁποῖοι παραλλάσσουν μεταξύ των εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν κεφαλαίων, ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς τὸ περιεχόμενον αὐτῶν.

Ἡ χρονογραφία, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ τὸν Νομοκάνονα, εἶναι τμήμα τῆς γνωστοτάτης καὶ εἰς πολλοὺς κώδικας, μετὰ ἢ ἀνευ τοῦ Νομοκάνονος διασωθείσης χρονογραφικῆς ἀφηγήσεως, τῆς ἐτραλμένως ἄλλοτε ἀποδοθείσης εἰς τὸν Δωρόθεον Μονεμβασίας³. Εἰς τὸν ἡμέτερον κώδικα ἡ ἀφήγησις διακόπτεται μὲ τὸν θάνατον Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου.

Ἐν τέλει τοῦ παρόντος σημειώματος δημοσιεύω τὸν εἰς τὰς σελ. 412-413 τοῦ κώδικος κατάλογον τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ κωδικογράφου λειτουργουσῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησιῶν. Ὁ κατάλογος αὐτὸς εἶναι πολὺ χρήσιμος, διότι συνετάχθη ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ ἐν Κωνιπόλει παραμένουτος καὶ ἐρουργοῦντος κωδικογράφου. Τὸν παραθέτω ἐνταῦθα δλόκληρον. *πρώτον εἶναι τὸ πατριαρχίων ἡ παναγία μου ἡ πανμακάριστος. ἄρχη καὶ πρωτεύη, καὶ ἔναι μητέρα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, ἀσπροκαστρινα ὁ ἅγιος δημήτριος. ἀνδριανουπόλου πόρτα ἅγιος γεώργιος. ἡ*

¹ Μ. Ι. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ πίνακες (Κωνσταντινούπολις 1884), σ. 524-525.

² Κ. Ι. Δουβουνιώτου, Ὁ νομοκάνων τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ (Ἀθήναι 1916), σ. 20 κέ.

³ Σ. Λάμπρου, Δωροθέου βιβλίον ἱστορικόν. ΝΕλλ. 16 (1922) 137-190.

παναγία κυρία τῶν οὐρανῶν. πέτρου βοηβόνδα ἐκκλησία. καληγαρία ὁ ἅγιος γεώργιος. κανανοῦ ὁ ἅγιος δημήτριος. μπαλίνου ἡ παναγία. ταξιάρχης εἰς τὸν κυνηγόν. ἀκριδιανὸς ἅγιος νικόλαος. ξυλυμύγιδον ἅγιος δημήτριος. μογλίον ἡ παναγία. ροδίτης ὁ ἅγιος γεώργιος. τοῦ παπαφτυίλη ἅγιος γεώργιος. αἰγιαλὸς ὁ ἅγιος ἰωάννης ὁ πρόδρομος. φαναρίου ἅγιος γεώργιος. ἁγία πόρτα ὁ ἅγιος νικόλαος. | δημακέλιον ὁ Χριστός. δημακέλιον ἡ παναγία. ψαροπούλιας ὁ ἅγιος γεώργιος. κοντοοχάλιον ἡ γιακουριακῆ. ὁ ἅγιος νικόλαος. ὁ ἅγιος ἰωάννης ὁ πρόδρομος. παναγία ἡ ἐλπίδα. ἀρμένικα ὁ ἅγιος νικόλαος. βλάγκα ἡ παναγία. ὁ ἅγιοι θεόδωροι. ψωμαθεῖα ὁ ἅγιος γεώργιος. ἡ χρησαληθηνῆ, ὁ ἅγιος νικόλαος ὁπολιτκαρπος. καραμανία ὁ ἅγιος κωνσταντίνος πελιγράδιον ἡ παναγία, ἔξι μάρμαρα παναγία ἡ γοργουπίκος, ὁ Χριστός, ὁ ἅγιος γεώργιος. ἀσπρωκαστρινά ὁ ἅγιος γεώργιος. τοπκαπισῆ ὁ ἅγιος νικόλαος. τέλος τῆς πόλεως. ὁ γαλατᾶς ἡ χρησοπηγῆ ἡ παναγία. ὁ ἅγιος γεώργιος. ἡ ἐλεοῦσα ἡ παναγία. ὁ χριστὸς τοῦ μοσκάτου. ὁ ἅγιος δημήτριος. ὁ ἅγιος ἰωάννης. ὁ πρόδρομος. ὁ χριστὸς ὁ κρεμασιός. ἡ παναγία. ὁ ἅγιος νικόλαος. ἡ καστελιώτισα ἡ παναγία. τῶν χασίων ἡ αἰκκλησίαις. χάσηκιοῖ ἡ ἁγία παρασκευῆ. τατάνβουλα τὸ χωρίον. ὁ ἅγιος δημήτριος. διπλομιόνιον ὁ ἅγιος νικόλαος. ὁ ἅγιος φωκᾶς, ἡ χώρα τῶν ἀσωμάτων, αἱ ταξιάρχαι. νεοχώριον ὁ ἅγιος γεώργιος. θεραπεία, ἡ παναγία. μπιουκιερεῖ ἡ ἁγία παρασκευῆ. Τέλος καὶ τῶ Θεῶ δόξα.

Καθ' ἃς ἔχω ἰδιωτικὰς πληροφορίας, εἰς τὰ ἐν Γοττίγκη κατάλοιπα τοῦ Μαρτίνου Κρουσίου ὑπάρχει, ἀνέκδοτος εἰσέτι, παρόμοιος κατάλογος ἀποσταλεῖς εἰς αὐτὸν ἀπὸ τὸ περιβάλλον τοῦ ἰδίου πατριάρχου Ἱερεμίου, ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ ὁποίου ἐγγράφη καὶ ὁ περιγραφόμενος ἐνταῦθα κώδιξ.

τὸ 1567. Εἰς τοὺς ὀκτώ αὐτοὺς δέον νὰ προστεθῆ τῶρα καὶ ὁ περιγραφόμενος ἐνταῦθα, ὁ ὁποῖος εἰς μὲν τὸ τέλος τοῦ Νομοκάνονος φέρει τὴν χρονολογίαν 1586, εἰς δὲ τὸ τέλος τοῦ πρώτου μέρους τοῦ χρονικοῦ τὴν χρονολογίαν 1584. Ἡ χρονολογία 1567 εἰς σελ. 415 εἶναι βεβαίως ἡ χρονολογία καθ' ἣν ἐγράφη ἡ εἰσαγωγή, ὅχι ἡ τῆς ἀντιγραφῆς τῆς. Ἡ χρονολογία 1582 καὶ ἡ μνεῖα τοῦ Ἱερεμίου ἀνάγουν τὸ σημεῖωμα αὐτὸ εἰς τὴν δευτέραν πατριαρχεῖαν τούτου (1580-1584)¹. Εἰς τὸ γνωστὸν ἤδη ἀπὸ τὴν ἐκδοσιν τοῦ Κ. Ι. Δουβουινιώτου προλογικὸν σημεῖωμα τοῦ Μαλαξοῦ (σελ. 2-3 τοῦ κώδικος) παραδόξως ἀναφέρεται ὡς χρονολογία συνγραφοῦς τοῦ βρονου ἐν ἔτει Ἰν' ἰνλ Ἰ' ἀπὸ κτίσεως κόσμου.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Martin P. Nilsson, Die hellenistische Schule. München, C. H. Beck, 1955. Σελ. XII, 101, με 8 πίνακες.

Ἀπὸ τὸν καιρὸ πού ὁ Ziebarth ἔγραψε τὸ γνωστὸ του βιβλίον *Aus dem griechischen Schulwesen (1914²)* ἡ μελέτη τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ σχολείου εἶχε ἐντελῶς παραμεληθῆ. Τώρα τελευταῖα ὁμως βγήκαν μαζί δύο δημοσιεύματα, γραμμένα ἀπὸ ἐπιστήμονες ἐξαιρετικούς, τὸ Γάλλο Η. Ι. Μαργου καὶ τὸ Σουηδὸν Martin Nilsson. Τοῦ Μαργου τὸ ἔργον εἶναι, ὅπως δείχνει καὶ ὁ τίτλος του¹, γενικὸν, ἐνῶ τοῦ Nilsson περιερίζεται στὸ σχολεῖο τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς, καὶ ἰδιαιτέρα στὴν ὀργάνωσή του. Ὁ Nilsson θεωρεῖ, καὶ πολὺ ὀρθά, τὸ ἐλληνιστικὸν σχολεῖο μίαν ἀπὸ τίς σημαντικότερες δημιουργίες τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, πού βοήθησε σημαντικὰ στὴ διατήρησιν τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀκόμα, στὴν Ἀνατολή, καὶ τοῦ ἐθνισμοῦ τῶν Ἑλλήνων.

Προτοῦ ὁ συγγραφέας μπῆ στὸ κύριον θέμα του, κάνει στὸ πρῶτον μέρος μίαν ἀρκετὰ πλατιά ἐπισκόπησιν τοῦ παλαιότερου σχολείου, στήριγμένον στὶς λειψῆς πληροφορίες πού συμπτωματικὰ μᾶς δίνουν οἱ φιλολογικῆς πηγῆς καὶ οἱ ἀγγειογραφίαι στὸν πρῶτον 5^{ον} αἰῶνα. Στὰ σχολεῖα αὐτὰ—ἰδιωτικὰ ὅπως ὅποτε—ἡ διδασκαλία περιοριζόταν, ἔξω ἀπὸ τὴν αὐτονόητη γιὰ τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνα γυμνασία τοῦ κορμιοῦ καὶ τῆ μουσικῆ, στὸ διάδασμα καὶ στὸ γράψιμο, φαντάζομαι καὶ στὴν ἀριθμητικῆ. Μὲ τὸ «δημοτικὸν» αὐτὸ σχολεῖο φαίνεται πὺς τελείωνε κάθε συστηματικὴ μόρφωσιν τῶν ἀγοριῶν—τὰ κορίτσια ἔμεναν κατὰ κανὸνα ἀγράμματα—τουλάχιστον δὲν ἔχουμε καμιά, οὔτε ἀμεση οὔτε ἔμμεση, σχετικὴ μαρτυρία.

Προχωρώντας στὴν περὶ κλειαν ἐποχῆ ὁ συγγραφέας πιστοποιεῖ καὶ ἐδῶ τὴν ἀπουσία ἐνὸς σχολείου γιὰ τοὺς ἐφήβους. Καὶ ὁμως ἡ ἔντονη πνευματικὴ κίνησιν τῆς Ἀθήνας στὰ χρόνια αὐτὰ—διδασκαλία τῶν σοφιστῶν, δημιουργία ἀττικῶ πεζοῦ λόγου, κλασσικὴ ἀττικὴ τραγωδία, κωμῶδια κτλ.—προϋποθέτει ἕνα κοινὸ μορφωμένο πολὺ πιδ πλατιά καὶ πιδ βαθιά. Πιδ μορφώνονται οἱ ἐφηβοί, γιὰ νὰ γίνον ἐκανοὶ νὰ παρακολουθήσουν τὰ ἀνώτερα μαθήματα ἐνὸς Πρωταγόρα κι' ἐνὸς Προδίκου, ἢ τοὺς λεπτοὺς συλλογισμοὺς ἐνὸς Σωκράτη;— γιὰ νὰ μὴ ρω-

¹ Histoire de l'éducation dans l'antiquité, 1950°.